

Simonik Péter:

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. vállalati jóléti politikája a II. világháború idején

A vállalati jóléti politika

A vállalati jóléti politika (vagy üzemi szociálpolitika) egy olyan, az üzem érdekét támogató munkaerő-politika, amely hármast célt szolgál. Egyrészt szorosan kötődik az üzem gazdaságpolitikájához, másrészt az üzem felelősséget vállal mindenért, ami az üzemben végzett munkával kapcsolatos, harmadrészt pedig, elősegíti az üzem és a munkás közötti erkölcsi kapcsolat fennmaradását (még a munkaidőn túl is). Ez utóbbi pedig jelentős mértékben hozzájárul a tőke és a munka kapcsolatának erősítéséhez, a munkásság üzemhez kötöttségének megvalósításához, az igazi üzemközösség és a munkahelyi szolidaritás megteremtéséhez.¹

A vállalati jóléti politika alapjait -a XVIII-XIX. század fordulóján- Robert Owen, angol textilgyáros teremtette meg. A XIX-XX. század fordulóján már számos olyan nyugat-európai vállalat működött, amelynek üzemi szociálpolitikáját a kor szakértői példaértékűnek tartottak (pl. Olaszországban: a Rossi, Németországban: a Krupp, Hollandiában: a Van Marken, Franciaországban: a Leclair, a Godin stb.).² A XX. század elejére kialakult az üzemi szociálpolitika eszközzrendszere, amely két fő részből állt. Az egyik részbe azon eszközök kerültek, melyek alkalmazását törvények vagy törvényerejű rendeletek tették kötelezővé (pl. fürdők, segélyhelyek, balesetvédelmi berendezések stb.), a másikba tartozókat viszont a munkáltatók a jogszabályokban előírt mértéken túl vagy önszántukból biztosították (pl. bölcsőde, napközi, kávéház, sporttelep stb.). Az előbbieket munkásvédelmi intézményeknek, az utóbbiakat pedig munkásjóléti intézményeknek nevezték.³ Ez a megkülönböztetés egyúttal azt is jól jelzi, hogy a vállalati jóléti politika soha nem volt teljesen független a szociálpolitika más szereplőitől (pl. állam, egyház, egyletek), hanem azokkal mindig szoros kapcsolatban állt. Ezek közül kiemelendő az állammal való viszonya, hiszen az állami szociálpolitika is csak akkor tudott igazán kiteljesedni, "ha kiegészül az egyes üzemek külön egyéniségét figyelembevevő és az ezzel kapcsolatban jelentkező speciális problémák megoldására irányuló üzemi szociálpolitikával és gondozással".⁴

A vállalati jóléti politika intézményei a XX. század első felében még kevésbé terjedtek el Magyarországon és talán nem véletlen, hogy a szakirodalomban leggyakrabban említett és példaértékű gyakorlatot folytató vállalat (a Magyar-Francia Pamutipari Rt.) is külföldi érdekeltségű volt.⁵ A hazai

¹ Hilscher, 1938:73 ill. 84

² Pallas Nagy Lexikona, 1896:840

³ Baloghy, 1939:708

⁴ Hilscher, 1938:73

⁵ Gyáni, 1994:14

intézményrendszer alapjainak megteremtésében jelentős szerepük volt azoknak a nyugati országokból érkező, illetve ottani tanulmányutakon részt vevő munkaadóknak és szakembereknek, akik a külföldön látottak alapján a vállalati szociálpolitika intézményrendszerét kiépítették.

Az Iparfelügyelet 1933-as adatai szerint Magyarországon a vállalati jóléti politika egyes intézményei meglehetősen szűk körben terjedtek el. A munkáltatók által teljes egészében finanszírozott betegbiztosítás állt a rangsor élén (12.59%), melyet a munkáslakások (11.72%), valamint az ingyenes tüzifa és villanyellátás biztosítása (9.21%) követett.⁶ Amennyiben választ keresünk arra, hogy miért volt ilyen alacsony a jóléti intézmények aránya a hazai iparban, akkor két további szempontot mindenképpen vizsgálnunk kell. Az egyik, a magyar gazdaságtörténetben is jelentős fordulópontot jelentő trianoni döntés hatása, a másik pedig az ipar létesítésének egyik jellegzetessége: a munkástelepítés. A trianoni döntésnek jelentős hatása volt a hazai iparszerkezetre. Magyarország gyártelepeinek 49%-a, gyári munkásainak 50%-a és velük együtt a jóléti intézmények jelentős része is a határon túlra került.⁷ A munkásjóléti intézmények kiépítésére elsősorban a munkástelepítések során volt szükség, hiszen a nyersanyag-lelőhelyhez szorosabban kapcsolódó iparágak (pl. bányászat) esetében szükségszerű volt a munkavállalók telepszerű elhelyezése. A lakott településektől viszonylag távol elhelyezkedő munkáskolóniákon - a munkaerő megtartása miatt - lényeges volt a jóléti intézmények számát növelni. A korszak egyes szakemberei szerint ezeket az új munkásgyarmatokat már nem lehetett a régi munkástelepek mintájára létesíteni, mivel „az igények a kultúra előhaladásával...lényegesen fokozódnak.”⁸

A munkásjóléti intézmények az 1920-as években jelentős fejlődésnek indultak és az 1930-as évek elejére főként az üzemegészségügyhöz tartozók (mosdó, fürdő, étkező) köre bővült, amely részben az állam közegészségügy terén végzett eredményes munkájának volt köszönhető. Ha figyelembe vesszük, hogy az ország legfejlettebbnek mondható településén, Budapesten 1935-ben a munkáslakások 6.9%-a volt fürdőszobával ellátott, akkor az üzemi tisztálkodási lehetőségek növekedése mindenképpen jelentősnek mondható.⁹ Az természetesen további vizsgálódást igényelne, hogy a munkások ezeket az intézményeket mennyire vették igénybe, hiszen számos korabeli tanulmány szerzője megemlíti, hogy a jóléti intézmények egy részét a munkások nem használták. Ez a probléma jelent meg akkor is, amikor a Szabad Osztrák-Magyar Államvasút egyik ipartelepén munkásfürdőt létesítettek, az igazgatóság egyik tagja éppen arról panaszkodott, hogy annak ellenére, hogy a fürdőhasználat ingyenes, a munkások nem nagy kedvvel veszik igénybe azokat.¹⁰

A vállalati jóléti politika intézményrendszerének nemcsak a mindennapokban, hanem a nemzetgazdaság és az ország történetének legjelentősebb időszakában is jelentős szerepe volt. Tanulmányunkban arra keresünk választ, hogy a hazai szénbányászat egyik legmeghatározóbb

⁶ Hilscher, 1938:82 alapján saját számítás

⁷ Kovrig, 1944:XXI

⁸ Wahlner, 1913:714

⁹ Gyáni - Kövér, 1998:315

¹⁰ Wahlner, 1906:752

vállalata, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (a továbbiakban: MÁK Rt.) a második világháború ideje alatt miként próbált munkavállalói élet- és munkakörülményein javítani.

A MÁK Rt. gazdasági és munkásjóléti tevékenysége

Az 1891-ben alapított Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársaság megalapításának harmadik évében kezdte meg az első próbafúrásokat a mai Tatabánya területén. A geológiai vizsgálatok során egy 200 millió tonnára becsült széntelepre bukkantak, mely a vállalat vezetését egy nagyobb volumenű, gazdasági beruházásra ösztönözte. A széntermelés megindulása gyökeresen megváltoztatta az addig mezőgazdasági jellegű három Komárom vármegyei település: Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida életét, majd 1902-ben életre hívta a negyedik társközséget, Tatabányát. A dinamikusan fejlődő bányászat, valamint a szénre épülő iparágak kiépülése a munkavállalók ezreit vonzotta a MÁK Rt. tatabányai bányatelepére, melynek eredményeképpen a népesség száma 1890 és 1941 között a tizenháromszorosára nőtt.¹¹

A népesség számának alakulása 1890-1941 között¹²

Év	Alsógalla	Bánhida	Felsőgalla	Tatabánya	Összesen
1890	614	1872	1299	-	2785
1900	5814	2220	1621	-	9655
1910	1622	3638	9563	8104	22927
1920	1336	5005	13378	8491	28210
1930	1308	9424	15570	6844	33146
1941	1770	11763	17110	7312	37955

Az 1920-as években a MÁK Rt. országos és helyi szinten is tovább folytatta a szénre épülő iparágak fejlesztését. Az következő évtized közepén Tatabánya-Felsőgallán, a MÁK Rt. égisze alatt már villanyerő-központ, kő- és márgabánya, szénleparló- és mészüzem, portlandcement-, bauxitcement-, papírzsák és huzalgár, cementhordó- és karbidgyár, valamint agyag- és mészhomoktéglagyár működött. A levéltári források szerint a részvénytársaságnak 22 kisebb-nagyobb magyar és külföldi alapítású vállalatban is érdekeltsége volt (pl. Gránit Porcelán- és Kőedényárugyár Rt. /100%/; Friedrich Siemens Művek Vasöntő és Hőtechnikai Gyár Rt. /100%/; Fejérvármegyei Villamossági Rt. /100%/; Tatai Szén és Brikettárusító Rt. /100%/; Pannónia Áramszolgáltató Rt. /90%/ stb.).¹³

Az üzleti éveket sorra nyereséggel záró vállalat még a gazdasági szempontból legsötétebb, válságok sújtotta időszakban is (1929-1933) jelentős eredményeket könyvelhetett el, sőt ekkoriban a társulat vagyona 146 millió pengőről (1929), 170 millió pengőre (1933) emelkedett.¹⁴

¹¹ Tatabánya története I., 1972:55

¹² Tatabánya története I., 1972:55

¹³ MOL Z-252 2. cs. 10. d. A MÁK érdekeltségei 1947.

¹⁴ Kubitsch, 1965:230

A MÁK Rt. nyereségének és jóléti kiadásainak alakulása (1927-1933)¹⁵

Év	Nyereség	Munkásjóléti kiadások
	<i>millió pengőben</i>	
1927	10.64	1.53
1928	12.27	1.66
1929	13.21	1.81
1930	15.61	1.91
1931	12.97	1.81
1932	9.35	2.28
1933	6.94	1.98

A társulat gazdasági stabilitása kellő anyagi alapot nyújtott a munkásjóléti intézményrendszer kiépítéséhez és működtetéséhez. A jóléti kiadások évről-évre növekedtek és 1933-ban már a vállalat éves nyereségének 28%-át is elérték. A statisztikai adatokból nem derül ki, hogy a gazdasági világválság idején a vállalat miért költött éves nyereségéhez képest jelentős összegeket jóléti célokra, de feltételezhetjük, hogy ekkor már nem az új jóléti beruházások emésztették fel a rendelkezésre álló pénzügyi keretek nagy részét, hanem a már meglévő intézményrendszer fenntartása. Ezt a feltételezést erősítik meg azok a második világháború első feléből származó adatok is, amelyek szerint a háború éveiben tovább nőtt a vállalat jóléti kiadása. A MÁK Rt. 1941-ben 7.5 millió pengőt, a következő évben pedig 11.5 millió pengőt költött jóléti célokra. A vezetés szerint ezen kiadások „nagyobbodása részben különféle szociális célú akciók megnövekedésére vezethető vissza, részben pedig azzal magyarázható, hogy ebben a vonatkozásban állandóan visszatérő kiadásaik is jelentékenyen szaporodtak.”¹⁶

A helyi társadalom szerkezete

A bányanyitás a népesség növekedése mellett a helyi foglalkozásszerkezetre is jelentős hatást gyakorolt. Míg a széntermelés megindítását követő években a német és szlovák ajkú őslakosok többsége továbbra is földműveléssel foglalkozott, addig a környékbeli településeken élők egy része (50%-a) a biztos megélhetés reményében, az újonnan létesült bányavállalatnál helyezkedett el. A falvakban élő munkavállalók közül azonban sokan csak a hideg évszakokban vállaltak bányamunkát, mivel nyáron és ősszel a saját vagy valamelyik földbirtokos földjén dolgoztak.¹⁷

¹⁵ Kubitsch, 1965:126 ill. 229; MOL Z-252 32. cs. 168.d. cím nélküli dokumentuma alapján

¹⁶ MOL Z-252 32. cs. 168. d. 28-29. pp

¹⁷ Fűrészné, 1992:201

A társulat munkavállalóinak másik csoportját az ún. telepített munkások alkották. Az Osztrák-Magyar Monarchia különböző részeiből és a határon túli területekről (főleg Németországból) érkező munkások többségét a mezőgazdaságinál biztosabb megélhetést jelentő ipari munkalehetőség csábította a fejlődő régióba. A külföldi munkások kezdetben lenézték a magyar bányászokat és igyekeztek tőlük elkülönülni, ám többségük – az egyházak és az oktatási intézmények aktív tevékenységének köszönhetően - néhány év(tized) múlva elmagyarosodott. Ezt a folyamatot a munkaerő elvándorlása és a magyar anyanyelvű munkások nagyobb arányban történő bevándorlása is erősítette.¹⁸ A vállalat gazdasági érdeke is megkívánta, hogy az egymással függőségi viszonyba kerülő munkaadók és munkavállalók közötti viselkedésbeli és értékrendbeli különbségek mihamarabb eltűnjenek, ezért a saját eszközeivel (pl. a jóléti intézmények működtetésével - S.P.) megpróbálta egységessé tenni ezt a sokféle értékkel, normával és viselkedésmintával rendelkező tömeget.¹⁹ Ez a törekvés azonban egyszerre volt egyenlősítő és megosztó, mivel a helyi társadalom zártságának megőrzésére irányuló politika ezt a folyamatot jelentős mértékben lelassította.

Tatabányán az egyénnek a helyi társadalomban elfoglalt helyét alapvetően a MÁK Rt. szervezeti hierarchiáján belüli pozíciója határozta meg. A vállalati hierarchia élén a tisztviselői kar állt. A társulat szakmai működését irányító, viszonylag kisszámú csoportot mély szakadék választotta el a többi munkavállalótól. A társadalmi távolság létét a MÁK Rt. legfelsőbb vezetése sem tagadta. Amikor az 1930-as évek elején, dr. Zsoldos Ferenc, a társulat Tatabányára kirendelt új jogásza a helyi viszonyok iránt érdeklődött, a vállalat egyik igazgatója (Gosztonyi László) a következőket mondta: „gondolja, hogy egy angol gyarmatra költözik, ahol a MÁK tisztviselői a fehérek”. A leendő jogász így folytatja memoárját: „Akkor már ismerve egy kissé Gosztonyit (gondolkodásmódját, szavajárását, múltját: világlátott ember volt, az Egyesült Államokban is dolgozott) azt hittem, ez csak egy tőle megszokott szellemes mondás. Nem kellett azonban sok időnek eltelnie, hogy meggyőződjem, hasonlata tökéletesen fedte a valóságot.”²⁰

A MÁK Rt-nél foglalkoztatott munkavállalók száma 1900-1944 között²¹

Év	Tisztviselők	Altisztek	Munkások	Összesen
1900	33	36	2117	2186
1914	129	352	6292	6773
1919	125	391	7054	7570
1924	194	512	10999	11705
1925	193	502	8269	8964
1938	190	431	8026	8647
1944	217	545	11815	12577

A ranglétrán a tisztviselőket az altisztek követték, akik közé a havibéres állandó alkalmazottak közül: a főaknászok, az aknászok, a felvigyázók, a lőmesterek, a segédüzemek mesterei, valamint a

¹⁸ Bárdos, 1958:15

¹⁹ Hilscher, 1939:101

²⁰ dr. Zsoldos, é.n.:2 Ld. jelen kötetben

²¹ Tatabánya története I., 1972:65

nagyiroda segédtisztviselői tartoztak. A gyári, vállalati altisztek, művezetők némileg különböztek a katonai, közszolgálati, közlekedési és postai altisztektől. A gyári altisztek a legjobb szakmunkások közül kerültek ki és fontos funkciót töltöttek be a termelésirányításban. Létük kétségtelenül hozzájárult az üzemi társadalom hierarchikus tagolódásához, a munkásság megosztásához. Ők alkották a vállalatvezetés hű és szilárd bázisát és értékeik a polgári értékrendhez álltak a legközelebb.²² Az elővájárok képezték az altisztek és a munkások közötti „átmeneti csoportot”. A MÁK Rt-nél alkalmazásban álló munkavállalók legnépesebb csoportjához a munkások tartoztak, akiknek közel 50%-a a bányamunkások (szén, kő, márga), a többiek pedig a külszíni munkások, az iparosok és a gépkezelők közé volt sorolható.²³

A Vida Jenő akna

A munkahelyeken a bányamunkások és előjáróik viszonyát a feltétlen engedelmség jellemezte. A bányatelepeken élők mindennapjait pedig gyakran megkeserítette az ott uralkodó szigorú rend és fegyelem, melynek „legfőbb örei” a bányatelepen szolgálatot teljesítő ún. termesterek voltak. A telepi és a munkahelyi rend megsértésekor a vállalat vezetői szigorú büntetéseket (pl. bírságok, elbocsátás, kilakoltatás) foganatosíthattak. Az 1930-as évek második felében, Hilscher Rezső, a korszak elismert szociálpolitikusa tatabányai vizsgálatai során azt tapasztalta, hogy a bányatelepeken élők: „különösen az öregebbek beletörődtek helyzetükbe és az elnyomottság talán már jól is esik nekik. De a többség, különösen a fiatalabb évjáratúak lelkében a visszafogott gyűlölet él...”²⁴

Mindezek jól jelzik a vállalati jóléti politika kettős célját: egyrészt meg kívánta őrizni a helyi társadalom zártságát, másrészt viszont igyekezett csökkenteni az ebből eredő konfliktusokat.

A bányamunkások életkörülményei

Az életkörülményeket meghatározó tényezők közül az egyik legjelentősebb a munkabér mértéke volt. A társulat az országos átlaghoz képest magasabb munkabéreket kínált munkavállalóinak, melyek nagysága a teljesítménytől, a munkakörtől és a munkavégzés helyszínétől függött. A

²² Magyarország története 1890-1918, 1978:478

²³ Tatabánya története I, 1972:65

²⁴ Hilscher Rezső, 1939:100

munkahelyi hierarchiában elfoglalt pozíciójuk alapján óriási különbségek mutatkoztak a tisztviselők, az altisztek, valamint a bányamunkások munkabérei között.²⁵ Mivel a munkások legjobban fizetett csoportja a bányamunkások közel 30%-át alkotó vájároké volt, ezért a többi munkás keresetét is ehhez igazították.

**A MÁK Rt-nél alkalmazásban álló vájárok napi átlagkeresete pengőben
1939-1944 között²⁶**

Év	Kereset
1939	6.25
1940	6.32
1941	6.43
1942	8.52
1943	10.48
1944	16.45

A hierarchiában a vájárokat követő segédvájárok az előbbi csoport bérének 90%-át, a csillemunkások ennek 80%-át, a napszámosok pedig 60-65%-át kapták.²⁷ A munkabérek összegét a különféle levonások 10-20%-kal tovább csökkentették. A levonások közé a társládák járulécai, a fegyelmi bírságok, az állami és községi adók, az egyenruha törlesztő részletei, az iskolapénzek, az egyházi illeték, valamint a zenealap járulécai tartoztak. Az 1920-as évek elején a bányamunkások a korona elértéktelenedése miatt bérük kisebb részét (20-30%) készpénzben, nagyobb részét (70-80%) természetben kapták meg.²⁸ A MÁK Rt. 1924 januárjában megszüntette a kettős bérezés gyakorlatát és a teljes készpénzbérezésre tértek át.

Az 1920-as évek közepén a Szakszervezeti Értesítő munkatársai több alkalommal is létminimum számítást végeztek. Ennek eredményei azt mutatták, hogy 1924-ben a legjobban kereső tatabányai bányamunkások a megélhetésükhöz szükséges pénz alig 44.5%-át keresték meg. Az életkörülmények olyannyira megromlottak, hogy 1925-ben a 2. Honvéd Vegyesdandár Parancsnoksága az egyik helyzetjelentésében a következőket írta: "a tatabányai munkások úgy maguk, mint gyermekeik teljesen le vannak rongyolódva, s a gyermekeik 50%-a mezítláb jár iskolába."²⁹

A vállalat vezetése már ebben az időszakban is különböző támogatások bevezetésével próbált úrrá lenni a kialakult helyzeten, ám e téren jelentős eredményeket nem tudtak elérni. A világháború kitörését követő első években ezek a problémák újból a felszínre kerültek, mivel az alapvető élelmiszerek (hús, szalonna, liszt, zsír, cukor, burgonya, kenyér, bab, tojás, tej) ára évről-évre emelkedett. Amíg 1939-ben 81 P, 1942-ben pedig 150 P volt egy öttagú család megélhetéséhez szükséges élelmiszeradag pénzben kifejezett értéke, addig a háború utolsó előtti esztendejében

²⁵ Tiles, 1935/4:76

²⁶ Tatabánya története I., 1972:82-83, 90, 208, 261-262 ; Tiles, 1935/4:76 ; Kubitsch, 1965:211 ; MOL Z-252 32. cs. 168. d. név nélküli dokumentuma alapján

²⁷ Kubitsch, 1965:123

²⁸ Tatabánya története I, 1972:260

²⁹ Kubitsch, 1965:121

ugyanezen termékek megvásárlásához már 220 P volt szükséges. Ez az összeg viszont lényegesen meghaladta egy átlagos bányamunkás keresetét.³⁰

A háború okozta feszültségekről Komárom vármegye Vitézi Széke Székkapitányának havi jelentései is említést tesznek. 1939 júniusában a bányatelepeken még nyugodt hangulat uralkodott és úgy tűnt, hogy a háborús készülődés miatt a munkanélküliség okozta konfliktusok is csökkentek. A következő esztendőben viszont az élelmiszerellátás területén tapasztalható anomáliák miatt a bányamunkások többsége azt nehezményezte, hogy heti cukoradagjuk (12 dkg) lényegesen kevesebb volt, mint a fővárosi üzemekben dolgozó munkásoké (25 dkg). A nehéz fizikai munkát végző bányászoknak ekkor már csak arra volt lehetőségük, hogy az éjszakai műszak alatt zsíros kenyeret és egy kulacs kávéval vegyenek magukhoz. Az 1941-es esztendő beköszöntével viszont már ennél is súlyosabb ellátási nehézségek jelentkeztek, mivel januárban a közszükségleti cikkek egy része vagy teljesen eltűnt a piacról vagy árak irreális mértékben megnőtt. Az áremelkedés okozta elégedetlenség letörése érdekében a székkapitány májusban már a hús- és a szalonna dotáció emelése, valamint a lábbeli kiutalások arányának növelése mellett foglalt állást. /Az egyik, általa meg nem nevezett 2850 fős bányateleprészen például 1941 áprilisa és júniusa között, 3 hónap alatt csupán 69 pár cipőt és 36 féltalpat utaltak ki./³¹

A megfelelő lábbeli hiánya nem csak a munkavállalók körében okozott gondot, hanem a társulat elemi iskoláiba járó gyermekek körében is. A megfelelő ruházat hiánya elsősorban a téli hónapokban vált krónikussá és ezt csak tetézte, hogy az élelemellátás akadozása miatt a diákok többsége gyenge és rosszul táplált volt. A bánhidai társulati iskolában 1943 decemberében felvett jegyzőkönyv szerint a cipő- és a ruhahiány miatt rendkívüli módon megnőtt a mulasztások száma.³²

A probléma általános jellegét mutatja az is, hogy következő év egyik tanügyi rendeletében már a m. kir. tanfelügyelő is foglalkozott ezzel a kérdéssel. Az utasításban lefektetett alapelveknek megfelelően, 1944 októberében a felsőgallai népiskolákban a legszegényebb gyermekeknek 45 cipőt és 109 cipőtálpot utaltak ki.³³ Az élelmezési gondok enyhítésére pedig már az 1939-1940-es tanévben 15.679 adag (2 dl) tejet osztottak ki a rászoruló diákok között.³⁴

A vállalat vezetése 1941-ben a munkások liszttel való ellátása érdekében – a földművelésügyi miniszter felhívására - 2.100.000 P összértékben, 60.000 mázsa búza vásárlása mellett döntött.³⁵ A zsír- és szalonnaszükséglet fedezését pedig 13.000 sertés megvásárlásával és hizlalásával látták biztosítottnak.³⁶

³⁰ Tatabánya története I., 1972:208-209

³¹ Nyitrai Állami Levéltár Komárom vármegye iratai III. 1939-1945 Komárom vármegye Főispánjának bizalmas iratai 4. d. 15/1941. fi.

³² MOL Z-252 50. cs. 247. d. 7. p. 1943. dec. 16-17.

³³ MOL Z-252 50. cs. 247. d. 1944. okt. 4.

³⁴ MOL Z-252 32. cs. 168. d. 18. p. Ismertetés 1940.

³⁵ MOL Z-961 2. cs. 1941. szept. 16.

³⁶ MOL Z-250 2. cs. 1941. ápr. 4.

Az áremelések kompenzálására már az 1920-as évek közepén bevezették a drágasági pótlékot, majd 1927-ben az őszi és a karácsonyi segélyt. A vállalat vezetését már 1941 közepén foglalkoztatta a drágasági pótlék újbóli bevezetésének gondolata, ám konkrét lépések megtételére csak az év második felében került sor. Várakozásuk legfőbb oka az volt, hogy a kormánytól várták a nyugdíjasoknak, az özvegyeknek és az árváknak nyújtandó 7-15%-os pótlék ügyének rendezését.³⁷ Ez a támogatás 956 nyugbéres, 515 özvegy, valamint 33 árva életkörülményein javított volna.³⁸

A szeptemberi bérek 25%-át (1939-ben 20%) kitevő őszi segélyek nyújtásával a napi munkateljesítmény növelését és a közhangulat javítását kívánták elérni. A létfenntartási költségek növekedését, valamint a béremelési követelések letörését is megcélzó intézkedések következtében a széntermelés mennyisége 1940-ben ugyanazon időszak alatt a korábbi 780-800 vagonról, 850-900 vagonra növekedett.³⁹ A vállalat által e célra fordított segély összege évről-évre növekedett 1941-ben a 350.487,31 pengőt, két évvel később pedig már a 650.000 pengőt is elérte.⁴⁰

A karácsonyi ünnepek közeledtével a vállalat vezetése egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a munkavállalók (és hozzátartozóik) anyagi és természetbeni támogatására. A támogatási formák közül a legnagyobb anyagi terhet (a háború éveiben évi 255-290.000 P-t) a karácsonyi segély kifizetése jelentette, mivel ennek összege a munkavállalók novemberi keresetéhez igazodott (25%-a).⁴¹

A bányatelepen élő nyugdíjasok, betegek, özvegyek és árvák a társulat vezetésétől karácsonyi ajándékokat kaptak, melynek összértéke ebben az időszakban a 34-36.000 P-t is elérte.⁴² Ha különböző mértékben is, de rendszeresen támogatták a kulturális és szabadidős tevékenységek szervezésében szerepet játszó intézményeket és szervezeteket (pl. kaszinók, sport klub, egyletek, iskolák stb.), valamint a fronton harcoló katonákat és hozzátartozóikat.⁴³

**A bányavállalat téli segélyakciója keretében kiosztott támogatások
pénzbeli értékének alakulása (1938-1941)⁴⁴**

Segélyforma	1938	1939	1940	1941
Gyermekruha és cipő	8.108,50	9.320,50	9.699,40	6.681
Pénz és élelmiszer (téli)	10.476	11.069	11.167	13.965
Pénz és élelmiszer (karácsonyi)	666	887	1.102	1195

A bányatelepen élő tisztviselők, altisztek és bányamunkások egy része minden évben bekapcsolódott a kormányzóné (Horthy Miklós felesége) által kezdeményezett téli gyűjtőakcióba, amelynek keretében összegyűlt támogatásokból a rászoruló gyermekeknek ruhákat és cipőket, a munkaképtelen és idős szegényeknek pedig élelmiszert vásároltak (vagy pénzsegélyt adtak). A

³⁷ MOL Z-961 2. cs. 1941. jún. 27.

³⁸ MOL Z-252 32. cs. 168. d. 17. p. Ismertetés 1940.

³⁹ MOL Z-961 2. cs. 1940. aug. 29.

⁴⁰ MOL Z-250. 2. cs. 1941. nov. 4. ; MOL Z-961 2. cs. 1943. okt. 7.

⁴¹ MOL Z-961 2. cs. 1939. dec. 1.

⁴² MOL Z-961 2. cs. 1940. dec. 3.

⁴³ MOL Z-252 50. cs. 247. d. 1942. jan. 30. ; MOL Z-252 50. cs. 248. d. 1943. február 4.

⁴⁴ Nyitrai Állami Levéltár Komárom vármegye iratai III. Komárom vármegye főispánja. Közigazgatási iratok 16. d. 54/1939 fi. ; 31/1940 fi. ; 31/1942 fi. ; 1055/1939 fi.

családoknak nyújtott segélyek köre karácsonykor kibővült és a legszegényebbek egy része (évente 90-100 család) további pénzbeli, illetve természetbeni támogatásban részesült.⁴⁵

A társadalmi és a vállalati segítségnyújtás intézményeinek kialakulását többféleképpen értékelhetjük. A háború okozta gazdasági változások kedvezőtlen hatásait némiképp enyhíthették a különféle támogatások, ám ezek sem mértékükben, sem pedig formájukban (szezónális jelleg) nem oldhatták meg megnyugtatóan a rászorultak problémáit.

Az élelemtárak (konzumok)

A hadigazdálkodás bevezetését követően a munkásjóléti intézmények közül, egyre nagyobb szerep hárult az ún. élelemtárakra vagy konzumokra, amelyek ebben az időben szinte minden olyan bányavállalatnál működtek, amelyek nagyobb számban foglalkoztattak telepített munkásokat.⁴⁶ Az élelemtárakban eleinte csak alapvető élelmiszereket, ruházati cikkeket és petróleumot árusítottak, ám később (Tatabányán 1910 után) már széles árukészlettel álltak a vásárlók rendelkezésére. Az élelemtárakban forgalmazott termékeket a vállalat nagy tételben vásárolta meg és emiatt a környékbeli kiskereskedők áraihoz képest olcsóbban is értékesítette. Az alacsonyabb árak a bányamunkásokat takarékosagra serkentették és ezzel hozzájárultak a munkavállalók jövőorientált gondolkodásmódjának fejlesztéséhez is.⁴⁷ A bányamunkások többsége azonban az élelemtári hitel miatt kereste fel ezeket az üzleteket. A MÁK Rt. élelemtáraiban azonban a munkavállalók „hitelképességét” is vizsgálták, emiatt nem mindenki vehette igénybe a hitel intézményét. A kedvezményezett „a régi, becsületes, megbízható és kötelességének mindenben eleget tevő” munkások és alkalmazottak köréből tevődött össze.⁴⁸

A viláégés ideje alatt az élelemtáraknak fontos hangulatjavító szerepük volt, mivel a munkavállalók és családtagjaik számára kedvezményesen (az időközben bekövetkezett áremelkedések ellenére továbbra is az 1940. októberi árakon) kínálták a jó minőségű élelmiszert és ruhaneműt. A lakosság jobb ellátása érdekében 1941-ben további 2 fiókélelemtárat is felállítottak, ám 1942-ben a munkavállalók élelmiszer- és egyéb közszükségleti cikkekkel való ellátottsága terén már komoly zavarok mutatkoztak.⁴⁹

A hétköznapokban tapasztalt zavarokat csak tovább növelték az élet más területén is tapasztalható problémák: a rossz lakáskörülmények, a kedvezőtlen (köz)egészségügyi viszonyok, valamint a munkavállalók eltérő érték- és normarendszere.

A lakáspolitiká

⁴⁵ Nyitrai Állami Levéltár Komárom vármegye iratai III. Komárom vármegye főispánja. Közigazgatási iratok 16. d. 54/1939 fi.

⁴⁶ Oczwirk, 1911:285

⁴⁷ Oczwirk, 1914/5:294

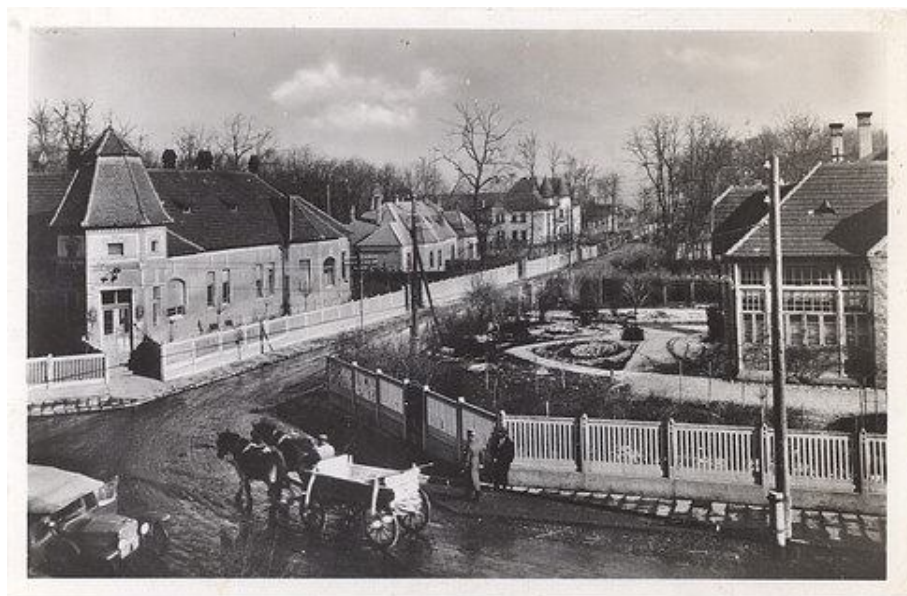
⁴⁸ MOL Z-965 1. cs. 334. d. 1926. máj. 3.

⁴⁹ MOL Z-252 32. cs. 168. d. 27. p.

A vállalat már a bányanyitást követő évben megkezdte - a munkavégzés helyéhez közel eső területeken - a munkáslakások építését. A lakáskérdés megnyugtató rendezését a vállalat vezetése azért is támogatta, mert meg volt győződve arról, hogy ahol ezt a „munkásosztály életviszonyainak figyelembe vételével, s a modern hygiéna elve szerint intézik, ott a munkásosztály nagy lépésekkel halad előre a jólét, az erkölcs, a béke és a művelődés felé”.⁵⁰

A társadalmi rend és béke megtartását ebben az időben két tényező is veszélyeztette: az alkoholizmus és a szélsőséges politikai tanok terjedése. Ferenczi Imre, a korszak legjelentősebb lakáspolitikusa is úgy vélte, hogy mindaddig amíg a munkások szívesebben tartózkodnak a rideg és hideg lakásuknál melegebb, tágasabb, jobban világított és szellőztetett kocsmában, addig az alkoholprobléma megmarad.⁵¹ A jobb minőségű lakások építésével azonban nemcsak az alkoholfogyasztás, de azon káros politikai tanok terjedésének is elejét tudták venni, amelyek „(a munkást - S.P.) a tisztesség, a becsületesség, és a kötelességtudás útjáról letereli”.⁵²

A társulat vezetése más-más típusú lakások építésével próbálta meg kielégíteni a tisztviselők, az altisztek és a munkások lakásigényét, ezzel is hangsúlyozva a munkavállalói csoportok között meglévő különbségeket. A tisztviselői lakások nemcsak méretükben különböztek a bányatelepeken található házaktól, hanem földrajzi elhelyezkedésükben is, amelyek a meglévő társadalmi különbségeket is jól szimbolizálták. A tisztviselőtelepen csend, békesség, nyugalom honolt és nyoma sem volt a másutt tapasztalható füstnek és pornak, mivel utcáit egész nap öntözőautó járta. A Győri Hírlap egyik Tatabányára látogató újságíróját ez a kertekkel és ligetekkel övezett „külön kis világ” leginkább egy fürdő- vagy nyaralóhelyre emlékeztette.⁵³

A Rehling Konrád út az Ótelepen

⁵⁰ Oczvirk, 1914/4:220

⁵¹ Ferenczi, 1910:20

⁵² Jegyzőkönyv, 1907:460

⁵³ Fűrészsné, 1992:202

A bányamunkások egy része a bányatelepeken, másik részük pedig a környező településeken élt. A vállalat a lakhatással kapcsolatos költségekhez többféle támogatást is nyújtott. A nőtlen munkások munkáskaszárnyákban, a családostok pedig négy, vagy hatlakásos házakban laktak, a telepen lakással nem rendelkezők pedig lakbérpótlékban részesülhettek.

A munkáskaszárnyák egyik legnagyobb hátránya a magánszféra teljes hiánya volt, viszont a szakemberek többsége az albérletekhez képest ezeket sokkal jobbnak tartotta. A legmeggyőzőbb érvük az volt, hogy miután a munkásszállókon a nős emberek előnyben részesültek, az onnan kiszoruló nőtlen munkások kénytelenek voltak magánházaknál szállást keresni, amely aztán „a közös nőbirtoklás fertőjébe szállította le az erkölcsi nívót”.⁵⁴ A munkáslakások alkotta bányatelepet egy korabeli forrás így írta le: „Egyforma utcákban, egyforma házak sora - ez a régi telep. A mélyben épült, ahova a pernyét, a füstöt, a port hordja a szél. A házak az utcáknál is mélyebben épültek, ablakuk gyakran nem is az utcára, hanem egy agyagfalra néz, amelynek teteje az utca.”⁵⁵ Mindezek élesen szembeálltak azzal az ideálisnak tartott képpel, amelyet Fleischl Róbert műépítész, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület 1910. szeptember 10-i ülésén felvázolt. Szerinte el kellene kerülni a bányatelepi munkáslakóházak sablonos egyformaságát, a túl hosszú utcákat és a derékszögű sakktablaszerű beosztásokat, viszont helyeselte a házaknak a domborzati viszonyokhoz jobban igazodó, görbe vonalú elhelyezését.⁵⁶

A munkáskolónia többnyire ún. hatajtós házakból állt. Minden lakáshoz kis előkert és hátsó udvar is tartozott. Ezek a munkáslakások a korabeli igényeknek teljes mértékben megfeleltek, de a kertek mérete korántsem volt elegendő ahhoz, hogy ezek műveléséből a munkásoknak gazdasági előnyük is származzon. A lakásokhoz tartozó kertek kialakítását azért is tartották fontosnak, mert azok „művelése, a növények gondozása és azokkal a szabad ég alatt való foglalkozás a bányamunkásra egészségileg és erkölcsileg is kedvező befolyással volt”.⁵⁷ Az olcsó élelem, az általános jólét megteremtése mellett ezek a kiskertek helyszínüül szolgálhattak a szabadidő értelmes eltöltésének is.⁵⁸ A „komolyabb” gazdasági tevékenység meghonosítása érdekében a vállalat minden évben térítésmentes használatra átengedte munkásainak mezőgazdasági művelésre alkalmas földterületeinek egy részét (1942-ben 273 kat. holdat).⁵⁹ A háború éveiben a vállalat részt vett abban, a Gyáriparosok Országos Szövetsége által is támogatott „vitaminkert” akcióban, amelyet 1942-ben a közellátásügyi miniszter kezdeményezett. Ennek keretében 100 nöl-es kerteket osztottak ki az ipari üzemek munkavállalói között, hogy az ott termesztett növényekkel biztosítani tudják a munkások napi A és C vitamin szükségletét.⁶⁰

A vállalat vezetői korán felismerték a bányatelep közművesítésének jelentőségét. A bányanyitástól egészen 1907-ig fűrt kutak szolgáltatták a vizet, ám a szennyezett víz miatt kitört

⁵⁴ Holics, 1912:216

⁵⁵ Gergely - Jakab, 1988:128

⁵⁶ Fleischl, 1911:87

⁵⁷ Fűrészné, 1992:88

⁵⁸ Gyád, 1918:121

⁵⁹ MOL Z-252 71. cs. 358. d. 1942. máj. 6.

⁶⁰ MOL Z-252 71. cs. 358. d. 1942. ápr.25.

tífuszjárvány után a MÁK Rt. közegészségügyi – valamint „önvédelmi” - szempontból is jobbnak látta a vízvezeték-rendszer kiépítését. Ettől az évtől kezdődően a telepi lakosok utcai nyomóskútból vehették a főzéshez, mosáshoz és tisztálkodáshoz szükséges karsztvizet és az 1930-as években a lakások egy részébe már a vizet is bevezették. A szennyvíz a házak előtt, az utcák szélén húzódó fedetlen csatornában folyt és három lakásra egy árnyékszék jutott. Az 1920-as évek elején sok telepi lakásba bevezették a villanyvilágítást és a harmincas évek közepére a tatabányai házak 95.2%-ban már volt áram.⁶¹

Annak ellenére, hogy a lakásállomány nagysága évről-évre bővült, az ingatlanépítés üteme mégsem nem tartott lépést a munkavállalói létszám növekedésével és emiatt állandósult a lakáshiány.

A bányatelepi lakásállomány változása 1897-1944 között⁶²

Év	Munkáslakóház	Munkáslakások	Altiszti lakóház	Altiszti lakások	Tisztviselői lakóházak	Tisztviselői lakások
1897	20	120	2	4	4	-
1902	198	1188	16	-	8	-
1930	994	5403	63	196	53	90
1940	1038	5412	68	206	54	95
1944	-	5566	-	215	-	111

A lakáshiány mellett még egy további probléma is kezelésre várt: a már felépült lakások minőségével kapcsolatos gondok. A bányatelepeken élők lakáskörülményeiről a különböző statisztikai mutatók (pl. laksűrűség) még árnyaltabb képet festenek. Az 1940. decemberi állapotokat jelző táblázat adatai rámutatnak arra, hogy az egyszobás lakások 85.58%-a, a kétszobásak 54.67%-a tartozott a rossz laksűrűségű (2.1 fő/szoba feletti) kategóriába.

A laksűrűség mutatói háztípusonként (1940. december)⁶³

Háztípus	Laksűrűség			Összesen	
	Jó (1.5- nél kevesebb fő/szoba)	Közepes (1.5-2 fő/szoba)	Rossz (2.1- fő/szoba)	N	%
1 szobás	0.02	14.4	85.58	4756	100.0
2 szobás	26.97	18.36	54.67	964	100.0

Az adatok mélyebb vizsgálata során kapott eredmények, pedig még ennél is kedvezőtlenebb viszonyokról árulkodnak. Ezek szerint az egyszobás lakások 58.45%-ában, a kétszobásak 17.84%-ában szobánként négynél több személy élt, sőt voltak olyan lakások is, ahol egy-egy szobában 8, sőt 11 ember lakott.⁶⁴ Hilscher Rezső és Magyary Zoltán tatabányai kutatásaiból azt is tudjuk, hogy a bányatelepi lakások (N=622) több, mint a felében (52.57%) fekvőhelyenként 2-5 személy is aludt.⁶⁵

⁶¹ Nyáry, 1939:108

⁶² MOL Z-253 134. cs. 672. d. Ismertetés 1940 ; Tatabánya története I., 1972:58 ; Fűrészné, 1992:203; Tiles, 1935/2:33 alapján

⁶³ MOL Z-253 134. cs. 672. d. „Lakáskimutatás 1940. december hóról” alapján

⁶⁴ MOL Z-253 134. cs. 672. d. „Lakáskimutatás 1940. december hóról”

⁶⁵ Hilscher, 1939:105

Mindezek alapján elmondható, hogy amíg a tisztviselői és altiszti lakásokban élők csaknem mindegyikének lehetősége volt a privát tér kialakítására, addig az egyszobás lakásokban élő munkások 0,02%-ának és a kétszobásban élők egynegyedének (26.97%) volt ugyanerre módja. A rossz lakáskörülmények emellett jelentős mértékben hozzájárultak a közegészségügyi viszonyok romlásához (pl. csecsemőhalandóság, TBC stb.), mely problémák kezelése szintén a bányavállalatra hárult.

Az 1930-as évek második felétől kezdődően oly annyira csökkent az üres bányatelepi lakások száma, hogy 1940-re a bányavállalat már egyetlen kiutalható ingatlannal sem rendelkezett.⁶⁶ Tekintettel arra, hogy a bányászati ágazat ebben az évben teljesítőképességének legfelső határát is elérte, a vállalat vezetése, anyagi megfontolásból, a hagyományos kolónia építését már nem találta megfelelőnek. Mivel a MÁK Rt. rövid távú tervei között a munkavállalói létszám bővülésével (200-300 fő) járó iparfejlesztés szerepelt, emiatt szükségessé vált a meglévő lakásállomány mihamarabbi bővítése.⁶⁷ Ezen lépések megtételét az is sürgette, hogy a munkáscsaládok a növekvő kereslet miatt a környező településeken már csak rendkívül magas, közel 30 pengős áron bérelhettek „lakásokat”. Ezek többnyire lakhatás céljára jóformán alkalmatlan ólak, istállók és fűkamrák voltak.⁶⁸

A krónikus lakáshiány okozta problémák enyhítésére 1941-ben megszületett elképzelés szerint a vállalat támogatást nyújtana a munkások házépítéséhez. A munkások efféle tulajdonszerzését a korabeli vezetés már csak azért is támogatta, mivel szerintük „közismert tény, hogy a munkás a polgári gondolat hű harcosává válik a pillanatban, mihelyt bármilyen kis ingatlanak, házacskáknak tulajdonába jut”.⁶⁹

Mindezek gyakorlati megvalósítására több elképzelés is született. Az egyik szerint a bányavállalat saját szervezésében oldaná meg munkásai lakhatással kapcsolatos problémáit, a másik szerint viszont más szervezetek (pl. az Országos Falusi Kislakásépítő Szövetkezet /továbbiakban: OFAKSZ/ vagy a Komárom Vármegyei Közjóléti Szövetkezet) bevonásával kezelné ezt a kérdést. Rehling Konrád, bányai igazgató szerint a bányamunkások az OFAKSZ kölcsönével 800 pengős támogatásra lennének jogosultak, amely összeg azonban nem fedezné a lakásépítés várható teljes költségét (3500 ill. 5000 P). A körülbelül 150-160, 1-2 szobás lakóházak építéséhez szükséges 220-230 nöl-es telkeket vagy a MÁK Rt., vagy pedig a tőkével rendelkező munkások vásárolnák meg és a házakat egy építési vállalkozóval építtetnék fel. A hiányzó pénzüsszeget a vállalat 2.5-3 %-os kamattal terhelt, 10-20 éves futamidejű kölcsön nyújtásával biztosítaná. A Közjóléti Szövetkezet támogatásával pedig 5 év alatt 100 szoba-konyhás-kamrás lakás megépítését tervezték, amelyhez szintén telkekre és kedvezményes áru építőanyagra lett volna szükség. A parcellákat a munkások, 3-5 P/négyszögöles áron, a bányahidai erőmű és a templom közötti területen vásárolhatták volna meg. A 600-1000 P értékű telkeken 3000-3200 pengőért építhettek volna házakat, amelyhez a követ 2 km-ről szállították volna, a téglát pedig helyben gyártották volna ún. pécsi szabadalommal (a nyers téglához szénport keverték,

⁶⁶ MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1941. máj. 10.

⁶⁷ MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1941. febr. 22.

⁶⁸ MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1941. febr. 22.

⁶⁹ Csépanyi, 1972:141

mely eredményeképpen „üvegkeménységű” téglát nyertek). Az 1-2 fővállalkozó, valamint a helyi iparosok bevonásával építendő házakkal azokat a sokgyermekes családokat támogatták volna, akik vállalni tudták vagy a 0.5%-os kezelési költséget és a 60 gyalog-, valamint az 5 fuvarnapszámot vagy pedig telekkel rendelkeznek vagy a napszámot készpénzzel meg tudják váltani.⁷⁰

A MÁK Rt. vezérigazgatója levelében támogatásáról biztosította a helyi bányavezetést és azt javasolta, hogy az építkezni szándékozó munkavállalóknak kínálják fel megvételre az üzemi célokra másként már nem hasznosítható földterületeket. Ezeket az egyenként 200 négyszögöles telkeket az egykori vásárlási árért (1.55 P /négyszögöl) értékesítették volna és a házépítéshez legfeljebb 2000 pengős hitelt nyújtottak volna, mivel a Rehling Konrád által javasolt árat soknak tartotta. /Az előzetes kalkulációk alapján az egyszobás lakóházak építési költségét 3500 pengőre, a kétszobásokét pedig 5000 pengőre becsülték./ A vállalat vezetője egyúttal jelezte, hogy az OFAKSZ kölcsönrel építkező munkásoknak is hajlandó megfelelő telket biztosítani, ám ennek részleteiről a fennmaradt levéltári források nem tesznek említést.⁷¹

A lehetséges megoldási módok vizsgálatakor szükséges volt felmérni a potenciális igénylők körét. A vállalat tervei között szerepelt, hogy már 1941 nyarán megindítja kislakásépítő programját, ám ennek sikerében erősen kételkedtek. Az eredeti elképzelések szerint a bányavállalatnál már hosszabb ideje (legalább 10 éve) alkalmazásban álló és megtakarítással rendelkező bányatelepi munkások egy részét juttatták volna saját tulajdonhoz és az időközben felvett új munkavállalókat az emiatt megüresedő telepi lakásokban helyezték volna el. Az ötlet kétségtelenül jó volt, ám a munkások jelentős része éppen azért nem vállalta a programban való részvételt, mert joggal tartott attól, hogy emiatt elveszíti korábban élvezett privilégiumainak egy részét (pl. az ingyenes víz- és energiaellátás).⁷²

A munkások másik része azonban ilyen feltételek mellett is vállalta az építkezéssel kapcsolatos terheket. A jelentkezők egyik csoportja Alsógalla, Bánhida és Felsőgalla községek területén házhellyel és/vagy építés alatt álló házzal rendelkezett és társulati tulajdonú lakásban élt. A második csoportba a környező településeken házhellyel bíró, a harmadikba pedig a 2000-4500 pengős támogatást kérőket sorolták. Végül voltak olyanok is, akik a hitelt igényelték volna, de házhelyük nem volt.⁷³

A házépítési kölcsönt igénylők adatait tartalmazó, 1941 nyarán készült listák szerint az akcióra 14, 110-120 pengős havi jövedelemmel rendelkező felszíni munkás (motorőr, napszámos) jelentkezett, akik közül hárman Alsógallán, kilencen Bánhidán és ketten Felsőgallán éltek.⁷⁴ A hitelnyújtás végső feltételrendszere szerint, a házhellyel már rendelkező munkavállalóknak a MÁK Rt. 20 féléves törlesztésre, legfeljebb 2000 pengős kölcsönt adott. A kölcsönt 1.5%-os kamatra kapták és az utolsó részlet törlesztéséig a tulajdont jelzálog terhelte. A házhely tulajdonba vételétől számított fél éven belül az építkezést el kellett kezdeni és újabb fél éven belül be kellett fejezni. Az építési terveket és a

⁷⁰ MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1941. febr. 22.

⁷¹ MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1941. febr. 27.

⁷² MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1941. május 10. Aktajegyzet

⁷³ MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1941. május 16.

⁷⁴ MOL Z-253 134. cs. 672. cs. 1941. jún. 17.; júl. 10.; júl.26.

vállalkozóval kötött szerződést a Tatabányai Bányagazgatóság Építési Osztálya hagyta jóvá. A ház elkészültét követően a bánya illetékes osztálya adta ki a lakhatási engedélyt és az építkezőket felszólította telepi lakásuk 15 napon belül történő elhagyására.⁷⁵ A levéltári források azonban arról már nem szólnak, hogy milyen eredménnyel zárult a lakásépítési akció és ennek segítségével hányan jutottak saját tulajdonhoz.

A bányavállalat más módszerekkel is megpróbálta a telepi lakások számát bővíteni. Egy 1941 májusában kelt bizalmas levélben a MÁK Rt. központja azt jelezte, hogy minden olyan telepi lakással rendelkező munkavállalónak hajlandó 500 P kárpótlást fizetni, aki valamely környékbeli településen ingatlannal rendelkezik és vállalja, hogy telepi lakását feladva abba elköltözik.⁷⁶ A szóba jöhető személyek többsége olyan, a környékbeli házáat bérbe adó és családjával a bányatelepen élő altiszt volt, akik 500-1000 P fejében rögvést elhagyták volna a telepet. Néhányan csak azért utasították vissza a felkínált lehetőséget, mert a kiköltözésüket követően a nagy távolság miatt nehezen tudták volna az illetményeszen hazaszállítását megoldani, másrészt a gyermekek iskolába és a dolgozó családtagok munkába jutását is körülményesnek tartották.⁷⁷

A háborús évek lakáspolitikai intézkedéseivel a vállalat vezetői - a korábbi gyakorlattal szemben - már nem a telepszerű építkezéseket preferálták, hanem a munkavállalók saját házhoz juttatását, amely egyúttal a munkaadók és munkavállalók közötti viszony átalakulását (ti. a függőségi érzés csökkenését) is maga után vonhatta.

A bányatárspénztár feladatkörének változása

Az egyik legrégebbi munkásjóléti intézménynek a bányatárspénztárakat (korábbi néven: a bányatársládákat) tekinthetjük. A bér munkásléttel együtt járó különféle kockázatok (baleset, betegség, öregség) kezelésében jelentős szerepet játszó intézmény és az általa nyújtott szolgáltatások, ellátások a civilizációs folyamat szempontjából is jelentősek, mivel az iparfejlődéssel párhuzamosan megnövekedtek azon külső veszélyforrások, amelyek fokozták a bizonytalanságot és kiszámíthatatlanná tették a jövőt.⁷⁸ A biztosítás léte segítette erősíteni a racionális előrelátás társadalmilag kialakított képességét, azt, hogy mindenki számolni tudjon mai cselekedete holnapi hatásával.⁷⁹ A biztosítás emellett lehetővé tette, hogy a magántulajdonnal nem rendelkező munkás mégis valamilyen tulajdonhoz jusson. Ez pedig a társadalmisított tulajdon volt, amely eredményeképpen megszűnt az a röghöz kötöttség és személyi függés, amely a korábbi történeti korokban a védelemmel mindig együtt járt.⁸⁰

A bányamunkásság biztosításának szabályozásával az 1854-es osztrák bányatörvény foglalkozott, mely jogszabály a munkáltatókat saját bányatárspénztár felállítására kötelezte. A helyi

⁷⁵ MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1942. ápr. 9.

⁷⁶ MOL Z-253. 134. cs. 672. d. 1941. május 21.

⁷⁷ MOL Z-253 134. cs. 672. d. 1941. máj. 16.

⁷⁸ Ld. bővebben: Simonik, 2003

⁷⁹ Ferge, 2000a: 38-46

⁸⁰ Castel, 1998:272-287

bányatárspengztárba minden munkásnak kötelező volt belépnie. A tatabányai bányamunkások és bányavezetők 1898-ban 838 fővel alapították meg a MÁK Rt. Tatai-vidéki Bányaműveinél Fennálló Társpengztárát, melynek elnöke a helyi bányai igazgató volt.⁸¹

A választmány az elnökből, a bányai igazgató-helyettesből, tagokból, póttagokból és egy választott számvevőből állt. A tagok és a póttagok 50%-át a társpengztári tagok közül választották.⁸² A bányatárspengztár öngazgatásának az egyik legnagyobb előnye az volt, hogy a munkásban felébresztette és fejlesztette „a polgári öntudatot, az önálló, szociális gondolkodást, a felelősség és a közösség iránt való kötelezettségérzetet”, azaz részvételükkel egy új viselkedésmód elsajátítására nyílt lehetőségük.⁸³

Ha a bányatárspengztár taglétszámát összevetjük a munkáslétszámmal, akkor elmondhatjuk, hogy a bányamunkások többsége már viszonylag korán védelmet élvezett a munkával járó kockázatokkal szemben. A bányanyitást követő évtől kezdődően egyre jobban nőtt a társpengztári tagok aránya és 1912-re már a munkások 99. 23%-a tartozott ebbe a csoportba.

A bányatárspengztári tagok aránya 1898-1912 között⁸⁴

Év	Taglétszám	Munkáslétszám	Tagok aránya (%)
1898	838	1250	67,04
1900	2000	2800	71,42
1905	4000	4803	83,28
1912	7000	7054	99,23

Ezek az adatok azonban némiképp félrevezethetnek bennünket, ha nem vesszük figyelembe a társpengztári rendszer sajátosságait. A megalakulást követő első időszak egyik legnagyobb hiányossága éppen az volt, hogy a különböző vállalatoknál működő társpengztárak nem ismerték el a másokban eltöltött éveket, ezáltal a munkahelyet változtató bányászok nem vehették igénybe az új munkahelyen működő társpengztár nyújtotta szolgáltatásokat.⁸⁵

Mindennek kettős hatása volt. A munkavállalók ugyan védelmet kaphattak a különböző kockázatokkal szemben, ezzel egyidejűleg azonban jelentős mértékben csökkent a mozgásszabadságuk, hiszen munkahelyváltás esetén elestek a biztonságot nyújtó szolgáltatásoktól, ellátásoktól. A tatabányai munkaerő-vándorlás adatait vizsgálva rögtön szembetűnik a nagyfokú fluktuáció, melynek egyenes következménye az volt, hogy - elegendő járulékfizetési idő hiányában - a munkavállalók jelentős része csak a társpengztári szolgáltatások szűk körére volt jogosult.

⁸¹ MOL Z-252 56. cs. 284. d.

⁸² A MÁK Rt. alkalmazottai.,1937:24

⁸³ Oczwirk, 1914/4:217

⁸⁴ MOL Z-252 56. cs. 284. d. „Ismertetés a MÁK Rt. Tatai-vidéki Bányaműveinél Fennálló Társpengztára kebelén belül működő intézményekről” 1928. máj. 4. ; „Évi jelentés 1938. évről” ; Tatabánya története I, 1972:78 ill. 65 alapján

⁸⁵ Heller, 1923:228

Munkaerő-vándorlás a tatabányai bányüzemnél 1898-1901⁸⁶

Év	Átlagos munkáslétszám	Felvétel	Távozás	Növekedés
1898	817	605	406	145
1899	1385	1714	1133	581
1900	2117	2957	2217	740
1901	2744	2609	1939	670

A Bányatárspénztár kezdetben csak beteg- és nyugdíjbiztosítással kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. A társpénztár nyújtotta szolgáltatások és ellátások köre eltért az állandó és az ideiglenes tagok esetében. Az állandó tagok közé a 15-45 éves férfi munkavállalók tartoztak, az ideiglenesek közé pedig a 15 évesnél fiatalabb, a 45 évesnél idősebb és a 8 napnál kevesebb ideig foglalkoztatott férfi alkalmazottakat, valamint a női munkavállalókat sorolták.⁸⁷

A Bányatárspénztár alapszabályát 1901-ben módosították először és ekkor kerültek bele a tagok és hozzátartozóik nyugellátásával foglalkozó részek. A nyugellátásra a legalább 10 éves társpénztári tagsággal rendelkező állandó tagok és családtagjaik voltak jogosultak, ez alól kivételt képeztek a munkaképtelenné vált munkavállalók, mivel ők szolgálati idejük hosszától függetlenül ellátást kaphattak.⁸⁸ Az 1922-es esztendőben a társpénztár nyugdíj- és a betegbiztosítási ágazata, betegsegélyező-pénztár és nyugdíjpénztár néven különvált egymástól. Ezen szervezeti változás után a társulat a munkavállalók által befizetett betegbiztosítási járulék mértékével megegyező összeggel támogatta az alkalmazottak betegbiztosítását.

A korábbiakban a két ágazat részére átutalt társulati adományokat ekkor már teljes egészében a nyugdíjbiztosítási ágazat kapta és emellett a MÁK Rt. az 1%-os nyugdíjjárulék teljes összegének, 1924 szeptemberét követően pedig a 2%-ra emelkedett járulék felének befizetését is átvállalta. A nyugdíj értékét a pénzromlás mértékének megfelelő szorzószám alkalmazásával indexálták.

Az öregkor kockázata ellen védelmet nyújtó nyugdíj nagysága a szolgálati idő hosszától, a munkás korábbi munkabéréből függött, emiatt joggal feltételezhetjük, hogy az alacsony munkabérek miatt a munkavállalók többsége a megélhetését csak alig fedező nyugdíjra volt csak jogosult. A másik probléma az lehetett, hogy a munkavállalók többsége a bányamunka embert próbáló volta miatt nem érte meg az öregkort, emiatt nem is részesülhetett ezekből az ellátásokból. Mindezek következtében pedig éppen az a bizonytalanság érzet nőtt, amelynek enyhítésére a biztosítási rendszer létrejött.

A Bányatárspénztár nyugdíjbiztosítási ágazata 1926. december 31-én megszűnt és feladatait először az Országos Munkásbeteg-segélyező és Balesetbiztosító Pénztár, később az Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI) vette át. A járulékfizetés mértéke 1929 januárjától az átlagos napibérhez igazodott és az egyik felét a munkaadó, a másik felét a munkavállaló fizette. Az új nyugdíjszabályok szerint a társpénztár nyugdíjágazatánál megszerzett biztosítási időt is figyelembe

⁸⁶ Tatabánya története I., 1972:57

⁸⁷ Litschauer, 1902:104

⁸⁸ MOL Z-252 32. cs. 168. d.

vették.⁸⁹ A 4400/1926. NMM sz. rendelet értelmében, 1927. január elsejétől a Bányatárspénztár kizárólag betegbiztosítási ügyekkel foglalkozott. Az 1927. évi XXI. tc. hatályba lépését követően oly módon bővült a betegség esetére biztosítottak köre, hogy a nyugbérések, egy meghatározott jövedelemhatárt meg nem haladó tisztviselők, tanítók és más alkalmazottak is a Bányatárspénztár tagjai lehettek. A biztosítási járulék (5.14%) felét a társulat, a másik felét a tag fizette.

A korabeli statisztikákat tanulmányozva megállapítható, hogy az ipari munkavállalókat érintő kockázatok (baleset, betegség, öregség, rokkantság) közül a baleseti kockázat volt az, amelyik a bányászatban foglalkoztatottakat – a más iparágakban dolgozókhöz képest - sokkal súlyosabban érintette.

Az üzemi balesetek száma a MÁK Rt. tatabányai bánya- és ipari üzemeiben 1927-1936 között⁹⁰

Év	Munkáslétszám	Balesetek száma	Súlyos balesetek	Halálos balesetek
1927	6138	2728	938	3
1928	6152	2085	998	3
1929	6492	2153	1072	3
1930	6366	1506	880	-
1931	6061	1392	834	3
1932	6219	891	527	3
1933	5817	791	274	3
1934	5873	921	566	-
1935	5768	887	565	6
1936	5989	932	603	1

Tatabányán a munkavállalói létszámhoz viszonyítva is rendkívül magas volt a balesetek bekövetkezésének gyakorisága. /1927-ben a 6138 munkavállalóra 2728 baleset jutott, amelyből 938 súlyos, 3 pedig halálos kimenetelű volt.⁹¹ A magas arányok egyik oka a balesetvédelmi eszközök részleges vagy teljes hiánya, a másik pedig „a munkások alacsony szellemi nívója”, amelynek emelését a balesetek megelőzésének egyik leghathatósabb eszközének tartották.⁹²

Mivel az 1907. évi XIX. tc. hatálya a bányászatban és kohászatban dolgozókra nem terjedt ki, a bányamunkások balesetbiztosítását más módon kellett megoldani. A MÁK Rt. 1912 márciusában egy munkásbaleset-biztosító pénztár felállításáról döntött, mely 1919 januárjáig látta el a balesetbiztosítással kapcsolatos teendőket. A pénztár működtetésével kapcsolatos terheket teljes egészében a társulat viselte és a pénztár nyújtotta szolgáltatások pedig megegyeztek az 1907-es törvénycikkben foglaltakkal. Az 5400/1919. ME sz. rendelet értelmében a bányamunkások kötelező balesetbiztosításának ügyével 1919. január elseje után az Országos Munkásbeteg-segélyező és Balesetbiztosító Pénztár foglalkozott, melynek helyi szerve a Bányatárspénztár lett.

A Bányatárspénztár a balesetet szenvedett munkásokat szolgálati idejüktől és társpenztári tagságuktól függetlenül először járadékban, majd 1926-tól kegydíjban részesítette és emellett a halálos balesetet szenvedett bányamunkások hozzátartozóiról is gondoskodott. A társulat a munkavégzés

⁸⁹ MOL Z-252 32. cs. 168. d.

⁹⁰ Berényi, 1935:6 ; Hilscher, 1939:69 alapján

⁹¹ Berényi, 1935:6

⁹² Krisko, 1911:12

során megrokkant bányászok egy részét munkaképesség-csökkenésüknek megfelelő munkakörben (többnyire őrként) tovább is foglalkoztatta.

A baleset, a betegség, a rokkantság, valamint az öregség kockázata elleni védelem megszervezése mellett a Bányatárspénztár feladata volt a vállalat jóléti intézményeinek (pl. gőzfürdő, egészségügyi ellátórendszer, anya- és csecsemővédő intézetek stb.) létesítése, működtetése és/vagy anyagi támogatása is.

Az egészségügyi ellátórendszer

A tatabányai egészségügyi intézményrendszer kialakításában és működtetésében mind a bányavállalatnak, mind pedig a Bányatárspénztárnak jelentős szerepe volt. A társulat az intézmények létesítésével kapcsolatos költségeket teljes egészében, a felszerelési költségeket pedig részben fedezte és az ezeket fenntartó Bányatárspénztárnak minden évben jelentős összegeket adományozott. A Bányatárspénztár az intézmények személyi és dologi kiadásait, a társulati tulajdonú épületek bérleti díját, a kórházi berendezések vételárának egy részét, a betegellátás költségeit, valamint az orvosi- és az ápolószemélyzet illetményeit fedezte. A MÁK Rt. Tatai-vidéki Bányaműveinél Fennálló Társpénztára a bányorvosi teendők ellátására már megalakulásának első évében egy szakember foglalkoztatása mellett döntött. A taglétszám növekedésével folyamatosan bővült a társpénztár alkalmazásában álló orvosok száma és 1940-re a helyi egészségügyi intézményekben már tizenegyen dolgoztak. A környező településeken élő tagok gyógykezelését a társpénztárral szerződéses jogviszonyban álló körorvosok (4-7 fő) végezték. A fogorvosi és iskola-fogorvosi teendőket szintén egy szerződéssel foglalkoztatott szakorvos látta el.⁹³

Az ipari munkások rossz egészségi állapotát több tényező együttes hatása eredményezte: a nincstelenség, a rossz táplálkozás, valamint a higiénés ismeretek hiánya.⁹⁴ Egyes korabeli vélemények szerint ez a kedvezőtlen helyzet némiképp javulhatott volna, ha az iparban foglalkoztatott orvosok nagyobb szerepet vállaltak volna a munkások egészségnevelésében.⁹⁵ Hiába működött kiválóan a vállalat egészségügyi ellátórendszere, ha a munkavállalók jelentős része még a legalapvetőbb közegészségügyi ismeretekkel sem rendelkezett. Ezek hiánya viszont jelentős mértékben rontotta az egészségvédelmi munka hatékonyságát és eredményességét.⁹⁶ A társulat a bányorvosok bevonásával több olyan ismeretterjesztő előadássorozatot szervezett, amelynek elsődleges célja az alapvető higiénés ismeretek átadása volt, amely kedvező esetben kisebb vagy nagyobb életmódváltással is együtt járhatott.

A bányatelep növekedésével egyidejűleg szükségessé vált egy új bányakórház építése is. A 120 (szükség esetén 135) beteg kezelésére alkalmas 22 kórtermes, emeletes épületet 1912-ben adták át és ezzel egyidejűleg a Bányatárspénztár választmánya 14 betegápoló nővér és 2 férfi ápoló felvételét is

⁹³ MOL Z-252 32. cs. 168. d. 19. p. Ismertetés 1940

⁹⁴ Az OMBKE, 1924:37

⁹⁵ Jegyzőkönyv, 1909:457

⁹⁶ Oczvirk, 1911/17:289

megszavazta. Az 1940-es évek elején a már meglévő épülethez további négy kórtermet építettek és ennek eredményeként a kórházi ágyak száma 189-re emelkedett.⁹⁷

A bányakórház épülete

A bányatárspengztári tagokat gyógyszerekkel és gyógyászati segédeszközökkel ellátó házi gyógyszerterát 1899-ben nyitották meg. A taglétszám és a betegforgalom növekedése miatt 1913-ban szükségessé vált egy új gyógyszerter felépítése. A kétszintes épület földszintjén három gyógyszerhelyiséget, egy várótermet, laboratóriumot, raktárt, ügyeletes szobát és irodahelyiséget, az emeleten pedig a két gyógyszerész lakását alakították ki.⁹⁸ A megnövekedett forgalom miatt a társpengztár választmánya folyamatosan bővítette az alkalmazottak számát és emiatt 1940-ben már öt gyógyszerész látta el a gyógyszerészi teendőket.⁹⁹

Az 1930-as években tovább bővült a munkások egészségvédelmét szolgáló intézmények köre és a vállalat vezetőinek kezdeményezésére az évtized második felétől lépések történtek a már működő anya- és csecsemővédelmi ellátórendszer fejlesztésére, egy tüdőgondozó intézet és egy erdei iskola felállítására is.

A vállalat szerepe a tatabányai anya- és csecsemővédelmi rendszer kiépülésében és működésében

A kor egyik legsúlyosabb közegészségügyi problémája, a magas csecsemőhalandóság, Tatabányát sem kerülte el. A korabeli jogszabályok szerint a községeknek és a helyi társadalomnak volt a feladata, hogy az anya- és csecsemővédelmi intézmények létesítését és működtetését koordináló Országos Stefánia Szövetség helyi munkáját támogassák. Mivel Tatabányán a község és a bányatársulat azonos fogalmat jelentettek, a helyi társadalom pedig egyet jelentett a társulattal, mint

⁹⁷ Berényi, 1935:4 ; MOL Z-252 56. cs. 284. d. Ismertetés a MÁK Rt. Tatai-vidéki Bányaműveinél Fennálló Társpengztára kebelén belül működő intézményekről 1928. május 4.

⁹⁸ MOL Z-252 56. cs. 284. d. 1928. máj. 4.

⁹⁹ MOL Z-252 56. cs. 284. d. Ismertetés a MÁK Rt. Tatai-vidéki Bányaműveinél Fennálló Társpengztára kebelén belül működő intézményekről 1928. május 4. ; Ismertetés 1940.

jogi személlyel és annak alkalmazottaival, ezért a MÁK Rt-re hárult a helyi anya- és csecsemővédelmi intézményrendszer kialakításához szükséges első lépések megtétele.¹⁰⁰

A bányavállalat nemcsak a rendszer kialakításában játszott szerepet, hanem működtetéséhez is jelentős mértékben hozzájárult. A MÁK Rt. vezetői többször is hangsúlyozták, hogy „bányavállalat ezen anyagi áldozatot évről évre szívesen hozza meg, mert ezt jó befektetésnek látja, s ezen anyagi segítséggel lehet a bányavállalat legszebb virágát – a munkás gyermekét – felnevelni úgy, hogy ezen generáció szellemi és fizikai fejlettségükkel úgy szegény magyar hazánknak, mint a vállalatnak mindenben és mindenkor tettekész (sic!) munkásaivá váljanak.”¹⁰¹

A társulat vezetése már 1922-ben foglalkozott a magas csecsemőhalandóság elleni küzdelem lehetséges formáival, ám döntést csak egy évvel később hoztak. A társulat vezetése három védőintézet felállítása mellett döntött, amelyhez azonban ki kellett kérnie az Országos Stefánia Szövetség véleményét. A szervezet a védőintézetek létesítését csak abban az esetben támogatta, ha a védőnők részére a társulat lakást, az orvosi teendők ellátására pedig orvost biztosít.¹⁰² 1926-ban végül megalakult a „Tatabányai Stefánia Szövetség az Anyák és Csecsemők Védelmére”, amelynek keretében elsőként a pártfogónői szervezet jött létre. A szervezet önkéntesei -elsősorban a tisztviselők házastársai- a gyermekes családok látogatása, gondozása mellett, minden évben ruhaadományokkal segítettek a bányatelepeken élő szegénysorsú csecsemőket. Az egészségügyi teendők ellátására az Országos Stefánia Szövetség három védőnőt küldött Tatabányára. Munkabérüket, lakásukat, valamint a lakhatással kapcsolatos kiadásait (világítás, fűtés) a társulat fedezte. A három védőintézetet a Bányatárspénztár által fenntartott rendelőintézetekben állították fel. elsősorban a pénztárral kapcsolatban állók (tagok vagy hozzátartozóik) védelmét és gondozását látta el.¹⁰³

A védőintézetekben nyújtott szolgáltatások közé tartozott: a társpenztári tagok terhes hozzátartozóinak nyilvántartásba vétele, rendszeres orvosi ellenőrzése, otthoni szülés esetén a szülészeti vándorláda kölcsönadása. Az anyakönyvvezetőnél bejelentett újszülöttek szüleinek tanácsadást nyújtottak és a gyermekek fejlődését egészen 3 esztendőskorukig figyelemmel kísérték. A védőnők és a pártfogónők jelzése esetén a rászorulóknak segélyt adtak és szoptatási jutalomban részesítették a többgyermekes anyákat, valamint azokat, akik idegen csecsemő szoptatását vállalták.

Az 1920-as évek második felében a tejellátás megszervezése került a helyi anya- és csecsemővédelmi rendszer új feladatai közé. 1928. május 1-én kezdte meg működését a tejkonyha, ahol kizárólag ellenőrzött termelőtől származó tejet vettek át és dolgoztak fel. Működtetéséhez a társulat helyiség biztosításával, a takarítás, a fűtés, a világítás költségeinek, valamint a két napszámos

¹⁰⁰ MOL Z-252 54. cs. 273. d. 1923. okt. 7.

¹⁰¹ MOL Z-252 54. cs. 273. d. Jegyzőkönyv „A Tatabányai Stefánia Szövetség az Anyák és Csecsemők Védelmére” 1932. március

¹⁰² MOL Z-252 54. cs. 273. d. 1923. okt. 7.

¹⁰³ MOL Z-252 54. cs. 273. d. Megállapodás a MÁK Rt. és A Tatabányai Stefánia Szövetség az Anyák és Csecsemők Védelmére között 1926. máj. 1.

fizetésének átvállalásával járult hozzá. Emellett évi 160 liter tejet is adományozott a csecsemőknek és édesanyjuknak.¹⁰⁴

A beteg, a keverten vagy mesterségesen táplált csecsemőknek és a fejletlen kisdedeknek kétéves korukig, orvosi rendelvényre tápszert adtak. A MÁK Rt. alkalmazottainak egészséges csecsemői a társulattól fél éves korukig, kötelező orvosi ellenőrzés mellett, napi ½ liter „ingyentejet” kaptak, melyhez a védő- vagy a pártfogónők javaslatára fél éves koruk után is hozzájuthattak.¹⁰⁵

A csecsemőhalandóság alakulása a négy községben 1926-1939 között¹⁰⁶

Év	Csecsemőhalandóság (%)	Csecsemőhalandóság (országos)	Halandóság a gondozottak körében (%)
1926	16.56	16.7	10.55
1927	15.92	18.5	8.97
1928	-	17.7	6.73
1929	19.01	17.9	6.33
1930	14.08	15.2	3.53
1931	-	16.3	-
1932	15.13	18.6	5.98
1933	10.4	13.9	3.6
1934	10.59	15	3.34
1935	11.08	15.2	3.93
1936	9.53	13.9	3.62
1937	9.63	13.4	2.88
1938	10.4	13.1	2.95
1939	9.18	12.2	3.86

Az 1926 és 1939 közötti tatabányai adatok a csecsemőhalálozások csökkenését mutatják és még ennél is kedvezőbb irányú változások figyelhetők meg azon csecsemők körében, akiket a MÁK Rt. támogatásával működő védőintézetekben vettek gondozásba.

Már 1926-ban javaslatot tettek arra, hogy a Szövetség Bánhidán és Felsőgallán is létesítsen védőintézeteket, de erre csak 1939-ben került sor. Mivel az új intézmények megalakulását követően a Stefánia Szövetség régebbi fiókjai elestek a községi bevételektől, a MÁK Rt. kénytelen volt magára vállalni az elmaradt bevételek (5000 P /év) pótlását.¹⁰⁷

1940-ben a társulat 3000 pengős éves hozzájárulást, 9000 P védőnői illetményt, 2500-3000 P értékben tejadományt juttatott a Szövetségnek. A Bányatárspénztár 2000 pengős adománnyal, valamint rendelőintézeteinek használatba adásával támogatta a szervezetet. Az Országos Stefánia Szövetség évi 1100 pengőt fizetett ki a tejkezelőnőnek, Tatabánya község pedig évi 800 pengővel járult hozzá a működési költségekhez. Emellett a munkások bírságpénzéből 2000 pengőt utaltak át a védőintézeteknek.¹⁰⁸

¹⁰⁴ MOL Z-252 54. cs. 273. d. Évi jelentés az 1929. évről

¹⁰⁵ MOL Z-252 54. cs. 273. d. Megállapodás a MÁK Rt. és A Tatabányai Stefánia Szövetség az Anyák és Csecsemők Védelmére között 1926. máj. 1.

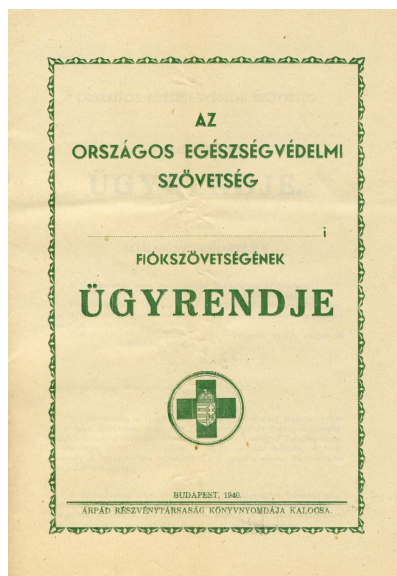
¹⁰⁶ MOL Z-252 54. cs. 273. d. Tatabányai Stefánia Szövetség éves jelentései ; Faragó, 1944:18-20; Darányi, 1939:132

¹⁰⁷ MOL Z-252 54. cs. 273. d. Évi jelentés az 1939. évről

¹⁰⁸ MOL Z-252 54. cs. 273. d. 1940. okt. 11.

A belügyminiszternek, az Országos Stefánia Szövetség feladatait 1941-től a zöldkeresztes mozgalomnak átadó rendelete a bányavállalatot a helyi anya- és csecsemővédelemben eddig betöltött szerepének újragondolására készítette. Miután az átalakulás a vártnál lassabb haladt, a védőnői béreket a társulat még 1941. januárjában is fizette. Ezzel egyidőben, a minisztériumban tárgyalás folyt arról, hogy Tatabányán és a többi bánya- és ipartelepen külön egészségvédelmi fiókszövetségeket kell létesíteni, illetve a már meglévőket továbbműködtetni.

A zöldkeresztesek a Bányatárspénztár elnökének jóváhagyása mellett tanácsadóként foglalkoztatták a bányorvosokat. Az új szervezet a Stefánia Szövetség helyi fiókjainál alkalmazásban állt nővérek továbbfoglalkoztatását is vállalta. A nővérek tevékenységi köre általános egészségvédelmi, iskolaegészségügyi, szociális-, nemibeteg- és gümőkóros gondozással is kiegészült. A szervezeti változásokkal párhuzamosan a Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat mellett megalakult egy társadalmi egyesület is, melynek tagjai jogi és természetes személyek lehettek. A társadalmi szervezet önmaga választotta tagjait és végezte el mindazt a szociális és karitatív munkát, amely magában foglalta a csecsemőkelengyék, a szoptatási jutalmak, a védencek részére biztosítandó természetbeni és pénzbeli segélyek folyósítását is. Tevékenységének anyagi hátterét adománygyűjtéssel biztosította. A részben autonóm szervezet felett az alispán gyakorolt felügyeleti jogot és az Országos Közegészségügyi Intézet szakmai irányítása alá tartozott. A korábbiakhoz képest változott az ellátandó körzetek nagysága, valamint a szolgáltatások alanyi köre, mivel már a bányatársulat alkalmazottain kívül másokat is el kellett látniuk.¹⁰⁹

Az Országos Egészségvédelmi Szövetség fiókszövetségeinek ügyrendje

Az átalakulás minél zökkenőmentesebb lebonyolítása érdekében egy munkaközösség állt fel a zöldkeresztesek és a Bányatárspénztár között. A Bányatárspénztárnak a zöldkeresztesek rendelkezésére kellett bocsátania rendelőintézteit. Mivel a védőnőket az egészségvédelmi szolgálat

¹⁰⁹ MOL Z-252 54. cs. 273. d. 1940. okt. 2.

fizette, a társulat mentesült a korábbi készpénzjavadalmak (évi 6500 P) fizetési kötelezettsége alól. Az 1941. április 8-án megalakult Országos Egészségvédelmi Szövetség Tatabánya-bányatelepi Fiókszövetség munkáját a társulat évi 5000 pengővel, tejadománnyal, a védőnői lakások biztosításával, valamint a lakással kapcsolatos kiadások átvállalásával támogatta. A bányavállalat vezetői úgy döntöttek, hogy a tejkonyhát nem adják át az új szervezetnek, hanem társulati jóléti intézményként működtetik tovább.¹¹⁰

A Bányatárspénztár évi 2000 pengővel, Tatabánya község évi 800 pengővel, az állam a védőnői illetmények kifizetésével járult hozzá a szövetség működtetéséhez. Rehling Konrád ragaszkodott ahhoz, hogy a tanácsadást végző bányorvosok tiszteletdíját a bányavállalat fizesse, valamint ahhoz is, hogy a községi orvosok szolgáltatásait csak az egészségvédelmi tanácsadás alkalmával vehessék igénybe.¹¹¹

A szervezeti változásokat követően az elődközségekben tovább folytatódott az anya-és csecsemővédelmi munka, melynek jelentős szerepe volt a csecsemőhalandósági mutatók csökkenésében.

A tüdőbetegség elleni küzdelem

A korszak egyik legsúlyosabb népbetegsége a tuberkolózis volt. Egy bányafőorvosi jelentés szerint a tuberkolózisban elhunytak aránya Tatabányán 1913-ban 1.7 ‰, 1916-ban pedig 5.1 ‰ (az országban 3.4 ‰) volt.¹¹² Mivel a bányamunkások körében ez a betegség szerepelt a leggyakoribb halálokként, a bányavállalat vezetése már 1921-ben a síkvölgyi erdő szélén egy tüdőszanatórium felépítése mellett döntött. A szanatórium működtetésével kapcsolatos kiadásokat - az orvosi illetmény és gyógyszerköltségek kivételével - a társulat fedezte. A tüdőszanatórium épületét 1933-ban a Bányatárspénztárnak adta át a vállalat, a tüdőbetegek gyógyítását pedig ezt követően a kórház épületében kialakított 12 ágyas tüdőosztályon végezték.

Az Országos Közegészségügyi Intézet 1926-os megalakulását követően a kormány sorra adta ki a hazai közegészségügyi rendszer kiépítésével kapcsolatos jogszabályokat, amelyek közül több is érintette a tüdőbetegekkel foglalkozó intézmények működését. Ezek közül az egyik legfontosabb az 1940. évi. IV. tc. volt, amelyben a biztosítóintézeteket (köztük a bányatárspénztárat) arra kötelezték, hogy járuljanak hozzá a tüdő- és nemibeteg gondozó intézetek létesítési- és működési költségeihez.

Az ezzel kapcsolatos előmunkálatok 1941 februárjában kezdődtek meg.¹¹³ Az előzetes elképzelések szerint két megoldás tűnt kivitelezhetőnek. Az első szerint, amelyet a belügyminiszterrel egyetemben a vármegyei tisztii főorvos is támogatott, a tatai tüdőgondozó tevékenységét terjesztették volna ki a járás területére és a működésével kapcsolatos kiadásokat a közigazgatási szervek, valamint a biztosítótársaságok fedezték volna. Ez a megoldás az előkalkulációk szerint évente 8-10.000 pengővel

¹¹⁰ MOL Z-252 54. cs. 273. d. 1940. okt. 11.

¹¹¹ MOL Z-252 54. cs. 273. d. 1941. márc. 8.

¹¹² Bárdos, 1958:93

¹¹³ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1941. febr. 14.

terhelte volna meg a bányatárspénztár költségvetését, amely összeget tovább növelt volna a betegek utazási költségeinek fedezésére elkülönített további 3000 pengős tétel. A bányavállalat vezetése azonban a költségtakarékosabbnak tűnő második megoldás mellett döntött, mely szerint a vállalat egy önálló gondozóintézetet létesítene. A működési kiadások egy részét ebben az esetben is a négy községnek kellett volna fedeznie.¹¹⁴ A február végén megtartott országos értekezleten született döntés értelmében a szervezetek a lakosság megoszlásának arányában fogják a költségeket egymás között megosztani. Ennek megfelelően a társpénztárnak a komáromi tüdő- és nemibeteg gondozó intézetek éves kiadásainak 0.8%-át (200 ill. 140 P), a tatai tüdőgondozó kiadásainak pedig 42%-át (5548 P) kellett volna fedeznie.

Ennek hallatán a MÁK Rt. képviselői bejelentették, hogy a vállalat a bányakórház tüdőosztálya helyén egy tüdő- és nemibeteg gondozó intézetet fog létesíteni, mivel így mentesülne ezen kiadások fizetése alól. Johan Béla, belügyi államtitkár viszont jobbnak látta volna, ha Tatabányán egy új egészségház épülne, ám felvetését a vállalat vezetői forráshiányra hivatkozva elutasították. A minisztériumi ellenvetés ellenére Dr. Kontra László, m. kir. egészségügyi főfelügyelő mégis támogatta a vállalat elképzelését és úgy vélte, hogy a bányatárspénztár koncepcióját egy megfelelően összeállított kérelem benyújtását követően a belügyminisztérium is támogatni fogja.¹¹⁵ A gondozó létesítéséhez szükséges ingatlant 1941 márciusában az Országos Közegészségügyi Intézet képviselője, Dr. Cserba Zoltán és vitéz dr. Rády Ödön, komáromi m. kir. tiszti főorvos is megtekintette, ám véleményük szerint a kórház tüdőosztálya nem felelt meg a kívánalmaknak és emiatt mindketten az épület átalakítását javasolták. Eközben a bányatárspénztár vezetése a következő választmányi ülés egyik napirendi pontjává tette a tüdőszakorvosi pályázat kiírását és a gondozó szervezésével kapcsolatos ügyeket.¹¹⁶

Mivel a szakmai felügyeletet gyakorló szervezetek nem támogatták a tüdőosztály átalakítását, ezért a helyi bányavezetés a gondozó helyszínéül a kórház udvarán lévő ápolói lakot jelölte ki. Terveik szerint az épületet csatlakoztatták volna a kórház fűtés- és melegvíz rendszeréhez és ezzel párhuzamosan csökkentették volna a tüdőosztály ágyszámát és szanatóriumi jellegét. A 15.429 pengőt felemészítő és várhatóan 1941 szeptemberéig tartó átalakítás egyetlen többlet költségét egy új röntgen megvásárlása jelentette volna. Az új eszköz beszerzése mellett szólt az az érv is, amely szerint a már meglévő gép élettartama ezáltal jelentősen növekedne és meghibásodása esetén a rendelést nem kellene szüneteltetni.¹¹⁷ A bányatárspénztár június 9-i választmányi ülésén Berényi Oszkár ügyvezető bejelentette, hogy a gondozóintézet létesítésével kapcsolatos iratokat a vármegyei tiszti főorvoshoz, valamint az alispánhoz felterjesztette. Egyúttal döntés született a tüdőszakorvosi pályázat kritériumairól is. Eszerint a bányatárspénztár évi 3600 P alapbér, valamint 720 P üzemi jutalék ellenében kívánja foglalkoztatni azt a lehetőleg legalább 5 éves szakmai gyakorlattal rendelkező

¹¹⁴ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1941. feb. 17.

¹¹⁵ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 59-60. p. 1941. febr. 26.

¹¹⁶ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1941. márc. 22.

¹¹⁷ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1941. máj. 12.

orvost, aki 35. életévét még nem töltötte be és hely- és/vagy nyelvismerettel rendelkezik. Emellett tevékenységét a vállalat vezetése szolgálati lakás biztosításával, valamint az 1 éves szolgálati viszony leteltét követően fizetésemeléssel is honorálná.¹¹⁸ A választmányi döntést követően mind az alispánt, mind pedig a belügyminisztérium munkatársait foglalkoztatta, hogy a bányatárspénztár hozzájárulása nélkül a tatai intézet képes lesz-e a járás egész területét ellátni vagy ehhez más segítséget is igénybe kell e majd venniük. Mivel az elődközségekben élők többsége a társpénztár tagja volt, ezért célszerűnek tűnt, ha a gondozóban nemcsak a tagokat, hanem a teljes lakosságot ellátják. Úgy vélték, hogy ez a kb. 5000 fő többlet nem jelentene akkora megterhelést a biztosítónak, mivel jelentős részük úgyszemint venné igénybe a gondozó szolgáltatásait.¹¹⁹

Az önálló gondozóintézet felállítása után (1942. július) a vállalatnak már nem kellett volna a korábban megállapított éves hozzájárulást (5748 P) befizetnie, mert azt a megyei egészségvédelmi alap átvállalta volna. Ezzel azonban a belügyminisztérium annak ellenére nem értett egyet, hogy a támogatandó komáromi intézetet 1942-ben a MÁK Rt. munkavállalói közül senki, a tatait pedig csupán 3 fő vette igénybe.¹²⁰ A finanszírozással kapcsolatos kérdések tisztázatlansága miatt az ezzel kapcsolatos tárgyalások 1942 folyamán tovább folytatódtak és az elkészített előkalkulációk szerint az önálló intézet éves működési költsége (11.000 P) alig haladná meg a BM által meghatározott hozzájárulás mértékét (10.080 P). Ezt az összeget csupán az új röntgen beszerzési költsége növelné meg, amely hozzávetőleg 12.000 pengős, egyszeri kiadással járna.¹²¹ A pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos problémák miatt a társulat vezetése már arra is felkészült, hogy mi lesz akkor, ha nem sikerül az új intézetet felállítania. Ebben az esetben két megoldást tartott elképzelhetőnek. A tatai gondozó vagy a bányaközségekben létesítene egy fiókinézetet, vagy pedig a bányatárspénztár szakorvosa heti egy napot Tatán rendelne. Az utóbbi lehetőséget rögtön el is vetették, mivel a biztosító a rendeléshez szükséges infrastruktúrát (pl. röntgen átszállítása) nem tudta volna biztosítani.¹²² A Belügyminisztérium a tatabányai tüdőgondozó intézet felállítását végül 1942 novemberében engedélyezte, de a tél beállta miatt az építkezés csak 1943 márciusában indulhatott meg. Ezzel egyidejűleg felülvizsgálták az előző évben kiírt orvosi pályázat feltételrendszerét is, mivel erre senki nem jelentkezett. Az új kiírásban már a korábbiakhoz képest magasabb bért kínáltak a leendő munkatársnak: az évi 4800 P törzsfizetés mellé, 960 P üzemi pótlékot, 400 P karácsonyi segélyt, 30%-os fizetési pótlékot, szolgálati lakást, valamint ezek évenkénti emelését ígérték.¹²³ Az építkezés elhúzódása miatt a vállalat vezetése újabb árajánlatot kért a kivitelező cégtől, amely a korábbiakhoz képest már 80%-kal magasabb összeget tartalmazott. A forrás- és az orvoshiány miatt úgy döntöttek, hogy a belügyminiszter felé jelzik, hogy az intézet felállításával kapcsolatos szervezőmunkát

¹¹⁸ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1941. jún. 9.

¹¹⁹ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1941. aug. 6.

¹²⁰ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 27. p. 1942. jún. 12.

¹²¹ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1942. jún. 25.

¹²² MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1942. jún. 27.

¹²³ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1942. nov. 27.

bizonytalan időre felfüggesztik.¹²⁴ Ennek ellenére a MÁK Rt. központja levélben utasította a bányatársaspénztár választmányát, hogy december 21-i ülésén hozzon határozatot az átalakítási munkálatok megkezdéséről, sőt 1943 márciusában már az új röntgen beszerzéséhez is árajánlatot kértek.¹²⁵ Az év folyamán, az új intézmény létesítésének ügyében kedvező irányú fordulat következett be és ennek következtében a társaspénztár 1943. évi jelentésében már az átadás időpontját is rögzítették.¹²⁶ A újonnan felállított tüdőgondozó 1944-ben kezdte meg működését.

Oktatáspolitiká

Már az 1890-es évek végén sor került az első társulati népiskola megnyitására és a gyors népességnövekedés miatt 1937-re ötre, 1940-re pedig már hétre nőtt a vállalat által fenntartott iskolák száma. Az iskolák mellett ekkoriban már hat, társulati óvoda is működött.¹²⁷ A bányatelepi iskolák gyarapodása mögött nemcsak a munkavállalói létszám emelkedése húzódott meg, hanem az a vélekedés is, amely szerint a telepi iskolák jelentős mértékben hozzájárulnak a többgenerációs munkáscsaládok kialakulásához, valamint működésük a munkások „erkölcsi és szociális emelkedését szolgálja és polgári öntudatát fejleszti”.¹²⁸ Ezt a törekvést csak tovább erősítette, hogy a tatabányai családok többsége nem adhatott át mást gyermekeinek, mint a saját kultúráját, amely ebben a zárt és hierarchikus helyi társadalomban teljesen elkülönített világot (esetleg világokat) jelentett.¹²⁹ Az oktatási intézmények jelentős szerepet játszottak ezen külön világok közötti különbségek csökkentésében, mivel igyekeztek a helyi társadalom vezetői által képviselt értékeket, normákat és magatartásmintákat a telepen élők körében elterjeszteni.

A MÁK Rt. az oktatási tevékenység koordinálására létrehozta a Tatabányai Iskolaigazgatóságot, melynek feladatai között szerepelt az iskolarendszer egységesítése, valamint a helyi bányai igazgatósággal való kapcsolattartás is. A bányavezetés rendszeresen bekérte a legtöbb hiányzó tanuló listáját és ha megállapítást nyert a szülők felelőssége, akkor a szülőket meg is büntethették. Ez a szülőkre irányuló külső kényszer kettős célt szolgált. A gyermekeknél (és rajtuk keresztül a szülőknél) a vezetés csak akkor számíthatott jelentős mértékű érték, norma és magatartásváltozásra, ha azok rendszeresen látogatták az oktatási intézményeket. Véleményük szerint a bányatelepen uralkodó körülmények miatt az iskolát ritkábban látogató gyermekek erkölcsi züllésnek, romlásnak vannak kitéve és tapasztalataik szerint nem volt ritka, hogy csavargókká, tolvajokká váltak.¹³⁰ Másrészt a bányavezetés világosan látta, hogy a megfelelő oktatásban és nevelésben részesülő gyermekek -hosszabb távon- a vállalat gazdasági sikerének garanciáját is jelenthetik.¹³¹

¹²⁴ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1942. dec. 10.

¹²⁵ MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1942. dec. 19. ; MOL Z-252 57. cs. 290. d. 1943. márc. 5.

¹²⁶ MOL Z-252 56. cs. 286. d. Évi jelentés 1943. évről

¹²⁷ MOL Z-252 32. cs. 168. d. 18. 1940. Ismertetés

¹²⁸ Oczvirk, 1914/5:300

¹²⁹ Ferge, 2000b:63

¹³⁰ MOL Z-252. 48. cs. 243. d. 288/1944. márc. 18.

¹³¹ Oczvirk, 1911:286-287

A vállalat nemcsak az iskolák létesítésével és fenntartásával kapcsolatos kiadásokat fedezte, hanem az alkalmazottak gyermekei részére ingyen biztosította az író- és tanszereket. A bányatelepi iskolákban folyó oktató és nevelőmunka sikerét és céljait jól jelzi az a tantestületi jegyzőkönyv is, amelyben megállapítják, hogy „a legintelligensebb, legokosabb gyerekek a telepen vannak, ahol azelőtt a szocializmus, a kommunizmus fészkelte, ott most az istenfélelem, hazaszeretet lépett a nyomába”.¹³² Az oktatói munka eredményességét jelzi, hogy a bányamunkások 45%-a 6 elemi végzett.¹³³

Társulati elemi népiskola

A tatabányai bányamunkások többsége (95.3%) 6 elemivel vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett és csak 1.5%-uk szerezte meg a szellemi munkakörök betöltéséhez (és egyúttal a mobilitáshoz) szükséges polgári iskolai végzettséget.¹³⁴ Miután az alapfokú oktatási intézményekben a gyermekek mindazon ismereteket elsajátíthatták, amelyekre egy leendő bányamunkásnak szüksége lehetett, emiatt a vállalat nem támogatta a diákok továbbtanulását. Ezt igazolja Tóth Sándor iskolaigazgató levele is, melyet 1942-ben a Tatabányán létesítendő polgári iskolai tanfolyam ügyében írt. Eszerint a tanfolyam megszervezését határozottan károsnak tartja, mivel „tönkreteszi a bányavállalat azon értékes törekvését, hogy Tatabányán törzsökös bányászcsaládok kialakulását, letelepedését biztosítsa. A négy polgárit végzett munkás kezéből könnyen kiesik a csákány és arra törekszik majd, hogy végzettsége szerint más munkakörben helyezkedjék el.”¹³⁵

A háborús évek helyi oktatáspolitikájában egyre hangsúlyosabb szerepet játszottak azok az intézkedések, amelyeket a vállalat vezetői a tanulási nehézségekkel küzdő, valamint a különböző egészségi problémákkal élő tanulók érdekében tettek. Ezekről a problémákról részletes kimutatásokat találhatunk a társulati iskolákban 1938-1942 között végzett hatósági orvos-egészségügyi vizsgálatokról szóló jegyzőkönyvekben. A vizsgálatok eredményeit összegző dokumentumokban

¹³² MOL Z-252. 50. cs. 246. d. 1932. nov. 20.

¹³³ Hilscher, 1939:103

¹³⁴ Hilscher, 1939:103

¹³⁵ MOL Z-252 48. cs. 243. d. 1942. aug. 14.

három problémacsoportot jelöltek meg: a tanulási nehézségeket, bizonyos betegségek létét, valamint a gyermekek rossz életkörülményeire utaló jeleket (piszkos, tetves).

A társulat által fenntartott elemi iskolákban tanulási- és egészségi problémákkal élő tanulók száma (1938-1942)¹³⁶

Problémák	1938 (N=3068)	1939 (N=3015)	1940 (N=3006)	1941 (N=2821)	1942 (N=3060)
Tanulni képtelen	8	12	4	3	8
Gyenge képességű	45	36	40	36	32
Gümőkóros	180	182	188	168	143
Vérbajos	40	29	22	14	21
„Ideges”	30	21	16	13	22
Angolkóros	404	246	212	170	144
Piszkos	110	74	49	78	69
Tetves	19	28	18	54	60

A vállalat vezetői már az 1920-as években kísérletet tettek a tanulási képességekkel, valamint a rossz életkörülményekkel kapcsolatos problémák kezelésére szolgáló intézmények létesítésére, ám e téren jelentősebb eredményeket csak az 1930-as évek második felében értek el.

A MÁK Rt. vezetése 1923-tól minden évben közel 100 (1942-től 212), legyengült szervezetű munkásgyermek nyári üdülését támogatta. A Balatonlellén, Zamárdiban, valamint a Zsófia Országos Gyermekszanatórium Egyesület balatonszabadi üdülőjében 4-4 hetet eltöltő gyermekek szállás és étkezési költségeit (évi 7-8000 P-t, 1942-ben 16.250 P-t) teljes egészében a társulat fedezte.¹³⁷ A kiválasztás szempontjai között az első helyen a rossz egészségi állapot szerepelt. Mivel az iskolaegészségügyi vizsgálatok eredményeiből tudjuk, hogy a legyengült szervezetű gyermekek aránya az évente beutalható keretszámot lényegesen meghaladta, joggal feltételezhetjük, hogy további kritériumok is léteztek. Ezek mibenlétéről azonban a levéltári források nem tesznek említést.

Már a század első két évtizedében a legyengült szervezetű, a vérszegény és a tüdőbajra hajlamos gyermekek szabad levegőn történő gondozására és oktatására az ország több pontján (Szombathely, Sopron, Farkasgyepű) ún. erdei iskolákat létesítettek. A tatabányai bányavezetés 1937-ben kezdte meg az erdei iskola létesítésével kapcsolatos előkészületeket. A két legfontosabb feladat az iskola helyének kijelölése, valamint annak meghatározása volt, hogy az iskola bentlakásos legyen-e vagy pedig nyitott rendszerű. A tervekről a MÁK Rt. budapesti központja is értesült és 1937 júniusában a vállalat egyik igazgatója (Dr. Gosztanyi László) ezzel kapcsolatban felkereste a svábhegyi szanatóriumot. Az ott szerzett tapasztalatok alapján úgy döntöttek, hogy célszerűbb lenne egy bentlakásos intézményt létrehozni, mivel az oda- és visszautazás, valamint az otthoni egészségtelen környezet jelentős mértékben rontaná a napközben elért eredményeket.¹³⁸

Az erdei iskolát a kétholdas parkban található és 1933 óta üresen álló egykori tüdőszanatórium épületében szerették volna elhelyezni. Bár az épület kívülről és belülről is újszerű állapotban volt,

¹³⁶ MOL Z-252 47. cs. 240. d. Az 1938-1942 között készített hatósági orvos-egészségügyi vizsgálatokról szóló kimutatások alapján

¹³⁷ MOL Z-252 32. cs. 168. d. Ismertetés 1940. ill. MOL Z-252 50. cs. 247. d. 1942. szept. 17.

¹³⁸ MOL Z-252 47. cs. 237. d. Dr. Gosztanyi László: Iskolaszanatórium

belső átalakítását azonban mégis szükségesnek tartották. Az előzetes kalkulációk szerint a meglévő intézmény átalakítása 29.950 P-be került volna.¹³⁹

Az iskola alapszabálya szerint az 1937 októberében megnyitott „Vida Jenőné” Erdei Iskolát a vezérigazgató 40 éves szolgálati jubileumának emlékére létesítették. Az 56 gyermek befogadására alkalmas intézmény működési költségeit a vállalat Munkásjóléti Alapjából fedezték (17-18.000 P /év). Az egészségügyi teendők ellátását egy bányorvos, a gyermekek oktatását pedig két tanítónő végezte. A társulat által fenntartott elemi iskolák I-IV. osztályába járó tanulók közül az erdei iskolába azokat utalták be, akiket az iskolaigazgatók előzetes kijelölése után a tatabányai bányai igazgató kiválasztott. A beutaltak közé azok a gyerekek kerülhettek, akik vagy gyengén fejlettek (pl. vérszegények, angolkórosak) vagy TBC-re hajlamosak voltak vagy pedig valamilyen súlyos betegségen estek át.

A megnyitás évében az iskola három turnusban (szeptember-december, december március, március-május) fogadta a diákokat, de már az első év végén világosan látszott, hogy a gyermekek egészségi állapotát három hónap alatt nem lehet jelentős mértékben javítani. Emiatt a vállalat vezetése úgy döntött, hogy ezt követően az erdei iskola évente csak két turnusban fogadja a gyermekeket. Amennyiben a beutalt gyermek egészségi állapotában az első turnus befejeztével nem mutatkozott jelentős mértékű javulás, az iskola vezetése további egy vagy két turnusban való részvételét javasolhatta. Ha a harmadik turnus sem járt eredménnyel, akkor a társulat igazgatója engedélyezhette a negyedik turnusban való részvételt.¹⁴⁰

Az Erdei Iskolába beutalt gyermekek egészségi állapotának változása az iskolaorvosi jelentések alapján¹⁴¹

Tanév	Teljesen egészséges		Kifejezetten javult		Kimaradt		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1938/39	73	53.28	54	39.43	10	7.29	137	100.0
1939/40	80	65.04	37	30.09	6	4.87	123	100.0
1940/41	80	68.37	31	26.5	6	5.13	117	100.0
1941/42	76	62.29	37	30.33	9	7.38	122	100.0

Az erdei iskola működésének hatékonyságáról az 1938-42 között készült iskolaorvosi jelentések is beszámolnak. A jelentésekben foglalt adatokból is jól látszik, hogy a beutalt gyermekek többsége teljesen egészségesen távozott az intézményből. A dokumentumok bár említést tesznek az időközben kimaradt gyermekek számáról, ám ennek okairól nem esik szó. Az erdei iskola épületét 1942-ben hadikórházzá alakították és emiatt az intézmény működését a társulat vezetése felfüggesztette.¹⁴²

A háború ideje alatt az oktatási intézményekben folyó munka nem egyszerűen nevelői munka volt, hanem kibővült a tanulók egészségvédelmével kapcsolatos feladatok ellátásával is. Mindezek jelentős mértékben hozzájárultak a gyermekek egészségi állapotának javulásához.

¹³⁹ MOL Z-252 47. cs. 237. d. 1937. szeptember 4.

¹⁴⁰ MOL Z-252 47. cs. 237. d. A MÁK Rt. Vida Jenőné Erdei Iskolája szervezeti szabályzata

¹⁴¹ MOL Z-252 47. cs. 237. d. Az 1938-1942 között készült iskolaorvosi jelentések alapján

¹⁴² MOL Z-252 50. cs. 248. d. 1942. okt. 8.

Kulturális és szabadidős intézmények

A vállalat vezetése már a bányanyitást követő években megkezdte a társulat kulturális és szabadidős intézményeinek kiépítését, mivel felismerte, hogy a bányamunkások művelődését szolgáló intézmények létesítésével elérhetővé válhat legfőbb célja: a munkavállalók szokásainak és gondolkodásmódjának megváltoztatása, valamint a békére és „szociális belátásra” történő nevelése.¹⁴³ Komárom vármegye 1941-es évkönyve szerint a MÁK Rt. tatabányai bányatelepén „a társadalmi, egyesületi és kulturális élet igen fejlett, a munkásság ennek következtében felvilágosult, szorgalmas, jóakarátú, hazafias gondolkozású és csekély kivétellel vallásos érzelmű.”¹⁴⁴

Egy 1940-es kimutatás szerint a vállalat 4.495.995,64 pengőt fordított szociális és kulturális célokra, melyből 99354,18 pengőt a Népház és a bányatelepeken működő egyesületek kaptak. A társulat által létesített és működtetett kulturális intézmények közül az egyik legjelentősebb az 1917-ben megnyitott Népház volt. Az épület 750 férőhelyes nagyterme kiválóan alkalmas volt színi- és mozielőadások, valamint hangversenyek tartására. A vállalat létesítette és tartotta fenn a kulturális élet központjainak számító munkás- és tiszti kaszinókat. A három telepi munkáskaszinónak 1940-ben összesen 1365 tagja és közel 4337 kötetes könyvtára volt. A munkáskaszinók nyújtotta szolgáltatásokat a bányamunkások közel egynegyede vette igénybe.¹⁴⁵ A kaszinói tagok újságot olvashattak, rádiót hallgathattak, biliárdozhattak, sakkozhattak és ismeretterjesztő előadásokon vehettek részt.

A tiszti kaszinó épülete

Az egyesületek és egyéb szervezetek működtetésében nagy szerep hárult a társulati iskolákban és óvodákban dolgozó pedagógusokra, akik a Népházban, a kaszinókban, az ifjúsági egyesületekben, valamint a leánykörökben megtartott népművelési előadások állandó szereplői voltak. A tantestület minden tagjának munkaköri kötelessége volt, hogy évente 12 alkalommal, az általuk kiválasztott

¹⁴³ Oczwirk, 1914/6:364

¹⁴⁴ Komárom vármegye évkönyve az 1941. évre, 1941:224

¹⁴⁵ Tatabánya története I., 1972:65 ill. MOL Z-252 32. cs. 168. d. 21. p. Ismertetés 1940

helyen és témában előadásokat tartanak.¹⁴⁶ A legnépszerűbb programok az amatőr színjátszó csoportok előadásai, a főző-, a háztartási-, valamint a varrótanfolyamok voltak. A háztartási- és főzőtanfolyamoknak az volt a céljuk, hogy a résztvevők elsajátítsák a korszerű és gazdaságos háztartásvezetéshez szükséges ismereteket, valamint megismerjék az egészséges ételek elkészítésének titkait.¹⁴⁷ 1942-ben a Népművelési Bizottság által rendezett műsoros esteken, illetve a 3 főző- és 3 varrótanfolyamon 1500-1800 fő vett részt. A rendezvények dologi költségeit teljes egészében a bányatársulat fedezte. /Ebben az évben a vállalat szociális és kulturális kiadásai már a 6.401.156,97 pengőt is elérték./¹⁴⁸

A helyi sportéletet az 1910-ben alapított és a társulat által is támogatott Tatabányai Sport Club (továbbiakban:T.S.C.) irányította. A vállalat vezetése úgy vélte, hogy a labdarúgó sport fejlesztése jelentős mértékben elősegítheti a bányamunkások gondolkodásmódjának változását, hazafias érzésének növelését, valamint a munkaadóhoz való ragaszkodását.¹⁴⁹ A társulat a sportegyesület éves működését 1939-ben még 200 pengővel, majd az ezt követő években már 400 pengővel támogatta.¹⁵⁰ A háború harmadik évében (1942) a T.S.C. 3600 P külön támogatásban is részesült.¹⁵¹

Az előbbieken említett kulturális rendezvények hatása természetesen csak akkor érvényesülhetett, ha a munkások érdeklődést mutattak ezen szabadidős tevékenységek végzése iránt.¹⁵² Az egyesületi taglétszámokból – mely sok esetben a 400-600 főt is elérte - arra következtethetnénk, hogy élénk egyesületi élet folyt a telepeken.¹⁵³ Hilscher Rezső tatabányai vizsgálatainak eredményei látszólag megerősítik ezt az állítást, hiszen az általa megkérdezett 227 munkás közül 114 fő egy egyesületben, 42 fő kettőben, öt pedig 3-4 egyesületben is tag volt. Az interjúk során azonban az is kiderült, hogy a munkások jelentős része csak a bányavezetés kedvéért lett egyesületi tag és az igazán aktív tagok csak a nőtlen munkások, valamint az altisztek voltak.¹⁵⁴

Az 1940-ben támogatott egyesületek között szép számmal találunk a különböző vallási felekezetekhez kapcsolódó szervezeteket (pl. Credo Egyesület, Oltár Egyesület, Római Katolikus Leánykör, Református Ifjúsági Egyesület, Evangélikus Férfi Egylet stb.). A társulat és az egyházak közötti kapcsolat kiépülése azonban ennél jóval korábbi időpontra tehető, hiszen a MÁK Rt. már a bányanyitást követő évektől kezdve -a kor szellemének megfelelően- nagy hangsúlyt fektetett a bányatelepeken élők vallás-erkölcsi nevelésére. Ennek érdekében átvállalta az egyházközségek (katolikus, református, evangélikus) létesítésével és működtetésével kapcsolatos kiadásokat: templomokat, kápolnákat épített, a lelkészeknek fizetést és lakást adott, fedezte a lakásfenntartás költségeit (fűtés, világítás).¹⁵⁵ A bányavezetés a bányatelepi hitélet megszervezését azért is ösztönözte,

¹⁴⁶ MOL Z-252 46. cs. 234. d.

¹⁴⁷ MOL Z-252 46. cs. 234. d. 1933. szept. 30.

¹⁴⁸ MOL Z-252 32. cs. 168. d. 1942. szept. 17.

¹⁴⁹ MOL Z-252. 66. cs. 340. d. 1943. nov. 16.

¹⁵⁰ MOL Z-252 66. cs. 340. d. 1941. nov. 26.

¹⁵¹ MOL Z-252 66. cs. 340. d. 1942. márc. 17.

¹⁵² Oczvirik, 1908:404

¹⁵³ MOL Z-252 32. cs. 168. d.

¹⁵⁴ Hilscher, 1939:104

¹⁵⁵ MOL Z-965 45. cs. 1903. máj. 1.

mert a telepeken élő heterogén népesség egységessé tételét (részben) a hit által közvetített értékek és normák mentén tartotta megvalósíthatónak.¹⁵⁶

A második világháború időszakában, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tatabányai bányatelepén működő jóléti intézményrendszer jelentős átalakuláson ment keresztül és ez a változás a munkavállalók egy részének életkörülményeire is kedvező hatást gyakorolt. Ezt a pozitív irányú változást azonban nem szabad túlértékelnünk, hiszen láthattuk, hogy a vállalati jóléti politika egyszerre volt megosztó és egyenlősítő, mivel csaknem mindig a vállalat gazdasági érdekei mentén szerveződött.

Irodalomjegyzék

- A MÁK Rt alkalmazottai nyugdíjintézetének alapszabályai* (1937), Révai Nyomda Budapest
- Az OMBKE Borsod-Gömöri Osztályának kebelében alakult Orvosi szakosztály social-hygienikus javaslatai*, Bányászati és Kohászati Lapok (továbbiakban: BKL) LVII. évf. 1924/4. sz. 37-38. o.
- Baloghy Mária** (1939): *A gyárgondozónői szolgálat, A mai magyar szociálpolitika* (Szerk.: Mártonffy Károly) Budapest 708-716. o.
- Bárdos László** (1958): *Bányásszív és bányászököl*, Tatabánya Városi Tanács VB Tatabánya
- Berényi Oszkár** (1935): *Munkásjóléti és kulturális intézmények, valamint egyéb munkásjóléti tevékenység a MÁK Rt. tatabányai bányatelepén*, Budapest
- Castel, Robert** (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai, Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsa Alapítvány – Kávé Kiadó Budapest*
- Csepányi Dezső** (1972): *Az ellenforradalmi rendszer munkásellenes politikája 1935-1939. A rendszer ipari szociálpolitikája és kísérlete a legális munkásmozgalom felszámolására*. Bp.
- Dr. Darányi Gyula** (1939): *Közegészségtan I.*, Magyar Országos Könyvkiadó Társulat Kiadása Budapest
- Faragó Ferenc** (1944): *Népünk egészsége, Országos Közoktatási Tanács Budapest*
- Ferenczi Imre** (1910): *Községi lakáspolitikai és lakásügyi intézmények*, Kilián Frigyes utóda kiadása Budapest
- Ferge Zsuzsa** (2000a): *És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat* In.: *Ferge Zsuzsa: Elszabaduló egyenlőtlenségek, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest 19-49.o.*
- Ferge Zsuzsa** (2000b): *A civilizációs folyamat fenyegetettsége* In.: *Ferge Zsuzsa: Elszabaduló egyenlőtlenségek, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest*
- Fleischl Róbert** (1911): *A munkáslakásokról* In.: *Bányászati és Kohászati Lapok XLIV. évf. 2. sz. 87-89. o.*
- Fűrészné Molnár Anikó** (1992): *A tatabányai és a dorogi bányamunkások életkörülményeinek alakulása a XX. század első felében* In.: *A Dunántúl településtörténete 9.* (Szerk.: Solymosi László - Somfai Balázs), VEAB Veszprém
- Gergely Ernő - Jakab Sándor** (1988): *A szénbányászok munka- és életkörülményei 1945-48, BDSZ – Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete Budapest*
- Gyád** (1918): *Kerti és gazdasági munka a bánya- és kohótelepeken*, BKL LI évf. 7. sz. 121.o.
- Gyáni Gábor** (1994): *A szociálpolitika múltja Magyarországon*, MTA Történettudományi Intézete Budapest
- Gyáni Gábor - Kövér György** (1998): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Osiris Kiadó Budapest
- Heller Farkas** (1923): *Magyarország socialpolitikája*, Centrum Kiadóvállalat Rt. Budapest
- Hilscher Rezső** (1939): *A bányászok életformája* In.: *Dr. Magyary Zoltán – Kiss István: A közigazgatás és az emberek*, Budapest 98-107. o.

¹⁵⁶ MOL Z-252 43. cs. 215. d. 1944. febr. 7.

- Hilscher Rezső** (1938): *A tőke és a munka békéje* In.: *Társadalompolitikai Füzetek VI. kötet 1-3. sz.* Budapest 32-85. o.
- Holics András dr.** (1912): *Utazási jelentés*, BKL XLV. évf. 16. sz. 209-227. o.
- Jegyzőkönyv az OMBKE salgótarjáni osztályának gyűléséről** (1907), BKL XL. évf. 7. sz. 459-462.o.
- Jegyzőkönyv az OMBKE salgótarjáni osztályának az aczélgyári tiszti kaszinóban tartott ülésén** (1909) BKL XLII 19.sz. 457-459. o.
- Komárom vármegye évkönyve az 1941. évre**, (Szerk.: revisnyei Reviczky István), Komárom vármegye alispánja, Sátoraljaújhely 1941.
- Kovrig Béla** (1944): *A munka védelme a dunai államokban*, Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár
- Krisko Bohus** (1911): *A balesetek okairól*, BKL XLIV. évf. 1. sz. 1-13.o.
- Kubitsch Imre** (1965): *A magyar bányamunkásság küzdelmei /1919-1933/*, Kossuth Könyvkiadó Budapest
- Litschauer Lajos** (1902): *A Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat Alsó-Galla-Bánhidai Barnaszénbányaműve, Joerges Ágost özvegye és fia könyvsajtóján, Selmecebánya*
- Magyarország története 1890-1918 I. kötet** (1978.) (Szerk.: Hanák Péter), Akadémiai Kiadó, Budapest
- Nyáry András** (1939): *A járás egészségügyi viszonyai* In.: Dr. Magyary Zoltán – Kiss István: *A közigazgatás és az emberek*, Budapest 107-119. o.
- Oczvirk Nándor** (1909): *A bányamunkások továbbképzése*, BKL XLII. évf. 15. sz. 157-159. o.
- Oczvirk Nándor** (1911): *A hazai bányamunkásviszonyok fejlődése III.*, BKL XLIV. évf. 17. sz. 284-298. o.
- Oczvirk Nándor** (1914/4): *A magyar bányászat munkáskérdései*, BKL XLVII. évf. 4. sz. 197-220. o.
- Oczvirk Nándor** (1914/5): *A magyar bányászat munkáskérdései II.*, BKL XLVII. évf. 5. sz. 293-308. o.
- Pallas Nagy Lexikona XII. kötet Magyar – Nemes** (1896), Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest
- Simonik Péter** (2003): *A vállalati jóléti politika szerepe a civilizációs folyamatban* In.: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kar Tudományos közleményei VI. kötet (szerk.: Papp László – Kolontári Attila) Szekszárd 2003.146-162. o.
- Tatabánya története I. kötet**(1972) (Szerk.: Gombkötő Gábor-Horváth Géza), Tatabánya Városi Tanács VB Tatabánya
- Tiles János** (1935/2): *A Magyar Általános Kőszénbányák fejlődéstörténete 1891-1901 I-III.*, BKL LXVIII. évf. 2.sz. 25-38. o.
- Tiles János** (1935/4): *A Magyar Általános Kőszénbányák fejlődéstörténete 1891-1901 II.* In.: *Bányászati és Kohászati Lapok LXVIII. évf. 4.sz. 69-78. o.*
- Wahlner Aladár** (1906): *Magyarország bánya- és kohóipara az 1905. évben*, BKL XXXIX. évf. 24. sz. 725-851. o.
- Wahlner Aladár** (1913): *Magyarország bánya- és kohóipara az 1912. évben*, BKL XLVI. évf. 24. sz. 705-1064. o.
- Dr. Zsoldos Ferenc. jogász visszaemlékezése, é.n.** Kézirat Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára